

ÇERKES HASAN VAK'ASI

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Balıkesir Millet Vekili ve T. T. K. Üyesi

Sultan Abdülaziz'in, hal'inden beş gün sonra 1876 Haziran (12/ Cemaziyelevvel /1293) tarihinde vefat etmesi, bilhassa kendi yakınlarını pek müteessir etmiş ve bu hadise Abdülaziz'in hal'inde birinci derecede âmil olan serasker Hüseyin Avni Paşa hakkında pâdişahın kayın biraderi olduğu söylenen kolağası Çerkes Hasan beğın öc alma hırsını tahrik etmişti. Hasan Bey ifadesinde bu intikam alma işini açıkca söylemektedir.

Hasan beğın 24 Cemaziyelevvel 1293 tarihli istintak evrakındaki kayda göre kendisi vak'a esnasında yirmi altı yaşında olup bekârdı ve ifadesine nazaran 1281 H. 1864 M. de Çerkesistan'dan İstanbul'a gelmiş¹ ve evvelâ Bahriye mektebine kayıt ve sonra Bahriye ve Berriye idadilerinin birleşmeleri üzerine kara kısmı idadisine (lise) kaydedilip okumuş ve daha sonra Harbiye mektebine geçip oradan mülâzımlık ile çıkmıştır. (1288 H. 1872 M.) *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiyye*'de, künyesi, *Hasan efendi Cibali*'dir. Mülâzım Çerkes Hasan bey yüzbaşılıkla altıncı orduya memur edilmiş; fakat himaye gördüğünden gitmemiş ve Dâr-ı şurây-ı askerî yaverliğine tayin edilmiştir. Hasan bey daha sonra bazı hizmetlerde bulunmuş, hassa yaveri olmuş ve anı müteakip sağ kol ağalığıyla de şehzade Yusuf İzzettin efendinin yaverliğine tayin kılınmıştır.

Abdülaziz'in hal'ini müteakip şehzadenin yaverliğinden ayrılmış olan Hasan bey, yine altıncı orduya (merkezi Bağdad idi) gönderilmek istenmiş ve kat'î olarak ertesi gün gideceğine dair söz vermiş ve o gece meşhur vakayı meydana getirmiştir. Ben, bu vak'aya dair Hasan beğın, sûreti vesikalar arasına konan ifadesinden başka bu hâdiseye şahit olanların ifadelerini ve diğer

¹ Midhat Paşa'nın *Tabstra-i İbret* isimli eserinde (S. 175) Çerkes Hasan, Rumeli'ye iskân edilen bir Çerkes beğının oğlu olarak gösteriliyor.

notları bir araya getirmek suretiyle *Çerkes Hasan vak'ası* diye tarihe geçmiş bulunan bu meşhur olayı elde ettiğim kayıtlara da dayanarak yazıyorum.

Hasan bey, kaymakam Çerkes Osman beğın 16 Haziran 1292 pazar günkü ifadesine² ve kendisinin kabir kitabesine nazaran çerkeslerin bey sınıfından olan (*Zeyş burak*) kabilesine mensup olup³ babası İsmail Bey'dir⁴. Hasan bey ile kendisinden bir yaş küçük olan kardeşi bahriye mülazımı Osman bey, Sultan Abdülaziz'in üçüncü haremî ve şehzâde Şevket efendinin validesi olan Kadın efendinin kardeşleri imişler⁵.

² Bu kaymakam Osman bey, sonradan Taşkılla kumandanı olmuş, Abdülhamid'e verilen bir jüenal üzerine İstanbul'dan çıkartılıp Şeyhülharem olarak Medine'de oturtulmuştur. Bir oğlu Adana yalılığında bulunmuş olan Kâzım beydi. Osman bey, Abdurrahman Âdil beğın basılmamış notlarına nazaran atıcılığı ve biniciliği sayesinde Abdülaziz'in takdirine mazhar olup o sayede iyi ve müreffeh bir hayata kavuşmuş; efendisinin hali² ve vefatından müteessir olmuş; Tophanedeki evinde Çerkes Hasan beyle görüştükleri sırada, Osman bey vükelayı öldürmek istediğini Hasan beğe açmış, o da cevaben "*Sultan Aziz'in intikamını sentin alman doğru değildir, çoluk çocuk sahibisin, onun intikamını almak senden ziyade bana düşer; çünkü ben Sultan Aziz'in hem yaveri, hem de kayın biraderiyim; benim arkamdan bakacak kimsem yok,*" tur demiş imiş. Hasan beğın kendisinin iki tabancası olup bir üçüncü tabancayı Osman beğden diğerini de Osman bey vasıtasıyla hariçten tedarik etmişti. Çerkes Hasan'ın çizmesinin içine yerleştirip bahriyeli Yaver Şükrü beği öldürdüğü tabanca hariçten tedarik edilen ruvelver imiş. Midhat paşa konağı hadisesini müteakip kaymakam Osman bey Dolmabahçe sarayı etrafında dolaşırken tevkif edilmiştir. Hasan beğın kardeşi diğer Osman beğın söylediğine göre Hasan bey, bu vak'adan dört beş ay evvel esbak sadr-ı âzam Sakızlı Esad paşanın terekesinden bir çift ruvelver almıştı.

³ Abdurrahman Âdil bey merhum basılmamış notlarında Çerkes Hasan beğın Obuh kabilesinin Şahabî kolundan olduğunu kaydetmiş ise de gerek kabir kitabesi ve gerek Osman beğın ifadesi bunu tashih etmektedir.

⁴ Hasan beğın kardeşi bahriye zabitlerinden Osman beğın (15 Haziran 92) tarihli ifadesi. *Abdülhamid-i sâni ve devr-i saltanatı* isimli eserde (S. 42) bir çerkes beği olan İsmail beğın, esircilik ettiği yazılmaktadır. Hasan'ın kabir kitabesinde (*Zeyş Burakî zade gazi İsmail bey*) in oğlu deniliyor.

⁵ *Esvât-ı sudûr* S. 31 ve *Abdurrahman Âdil beğın notları*; bunlardan başka *Les Contemporains* isimli mecmuanın numara 374, sene 1899 tarihli nüshasında *Gürdüben efendi* tarafından neşredilen (*Midhat paşa ve Genç Türkiye*) makalesinde Abdülaziz'in üçüncü kadını ve Şevket efendinin validesinin, çerkes Hasan'ın kız kardeşi olduğu yazılıdır. Diğer bazı eserler de Hasan beğın saray kadınlarından birinin akrabası olduğunu söylemektedirler. *Tabıra-i İbret*'de (S. 173) üçüncü kadına karabet ve münasebetinden bahsedilmektedir. Midhat paşa, İzmir'de

Hasan bey, askerî İdadi [Lise] ve Harbiye tahsilini görmüş ve vak'adan dört sene evvel mülâzım çıkmıştır; binicilik ve silahşorlukta fevkalâde maharetiyle tanınmıştı. Avrupa'dan silah mübayaa olundukça bunları tecrübe için atış mahallinde bulanarak nişan atarmış; bazan oraya gelen serasker Hüseyin Avni Paşa da "sen iyi vuruyorsun, at vur," diye Hasan beği teşvik edermiş⁶. O tarihte Harbiye mezunlarından altıncı orduya gitmek arzu edenlere yüzbaşılık verildiğinden Hasan bey de Bağdad'a gitmeğe talip olmuş ve bu suretle yüzbaşılığa terfi ettirilmiş ise de saraya olan mensubiyeti kuvvetiyle gitmiyerek İstanbul'da kalmış ve ifadesinde söylediği gibi Dâr-ı şûra ve hassa müşirliği yaverliklerine ve sağ kolağalıkla da şehzâde Yusuf İzzettin efendinin yaverliğine tayin kılınmıştır. Hasan Beğ'in, Hüseyin Avni Paşa ile altıncı orduya gidip gitmemek işi 1289 h. 1873 m. den itibaren başlamıştır⁷.

Hasan bey bekârdı ve halasının kocası olup Kapdân-ı Derya iken 1867 senesi başında vefat etmiş olan Ateş Mehmed Paşa'nın konağında yatıp kalkıyordu; bu konak Cibali'de idi.

Abdülaziz'in hal'inden bir kaç gün sonra serasker Hüseyin Avni paşa, Hasan beğ'in altıncı orduya gitmesi hakkında kat'î emir vermiş ve dâr-ı şûrây-ı askerî reisi Redif Paşa ile oturdukları sırada Hasan beği getirterek "*Bağdad'a gideceksin, artık bir dayanacak yerin kaldı mı?*" demiş ve o da cevaben "*siz büyük zatsınız; böyle bir tebeddülât-ı âzime üzerine benim gibi bir küçük*

tevkif edilerek İstanbul vapurunda ifadesi alınırken bilmünasebe, Hasan beğ'in, Yusuf İzzettin efendinin yaverliğinde bulunduğunu ve Abdülaziz'in ikinci veya üçüncü kadınının en yakın akrabasından olduğunu beyan etmiştir (*istintak kâğıdı adet 8*).

⁶ *Mir'ât-ı Şüûnat S. 79.*

⁷ Hüseyin Avni paşa, Hasan beğ'in Bağdad'a gitmemesinden dolayı peşini bırakmamış ve ikinci seraskerliğinden itibaren bunu takip eylemiştir. Hatta bir defa kendisini çağırarak gitmesinde ısrar etmiş ve bu halden hiddetlenen Hasan, seraskerin üzerine yürümüş ise de mecliste hazır bulunan serdar Abdülkerim Nadir paşa, işi önlemişti. Yine bir defâ Hasan bey seraskerin yalısına gidip Reis paşa (Redif paşa) ve Abdülkerim Nadir paşa ve askerî mektepler nazırı Süleyman paşa hazır oldukları sırada seraskerlerden Bağdad'a gitmekten afvini rica etmiş ve o da (oğlum asker için her yer birdir gitmeli) diye hem nasihat ve hem de göndermekte ısrar eylemişti; bu hallerden müteessir olan çerkes Hasan Yusuf İzzettin efendi ile Göksu mesiresinde görüştikleri sırada seraskeri vurmağa teşebbüs etmiş ise de arkadaşlarının nasihatları ile bu fikrinden vaz geçmişti. (*Tebşıra-i İbret S. 176*).

zabiti Bağdad'a göndermenize teessüf ederim, diye mukabele eylemişti⁸. Hasan bey nihayet müretteb mahalline gönderilmek üzere bir perşembe günü serasker kapısında tevkif edilmiştir.

Hasan bey, tevkifini müteakip bir taraftan kardeşi Bahriye mülâzımı Osman beği keyfiyetten haberdar ederken diğer taraftan da Şûra Réisi Redif paşa ile kumandan paşaya Bağdad'a gideceğine dair söz vererek serbest bırakılmasını rica etmiştir⁹. Kendi ifadesine göre Hasan bey, Cemaziyelevvelin yirmi dördüncü perşembe günü Cibali'de eniştesi Ateş Mehmed Paşa'nın konağından çıkıp serasker kapısına gelmiş ve kendisini kumandan paşanın yanına götürüp memur olduğu altıncı orduya göndermek üzere tevkif etmişlerdi. Akşam üzeri Hasan beği hassa müşiri Redif paşa çağırıp (*gitmiyorsun ve serkeşsin, Bağdad'a gitmedin*) diye tekdir etmiş, o da yarın giderim, gitmezsem tard edin, ne yaparsanız yapın demiş; bunun üzerine Redif paşa, kumandan paşayı temin eylemesini tavsiye eylemiş, Hasan bey, kumandan paşanın yanına girip behemehal gideceğini temin ederek serbest bırakılmış ve akşam üzeri doğruca Cibali'deki konağa gitmiştir. Hasan bey konaktaki misafirlere serasker kapısındaki mevkufiyetini anlatmış, ertesi gün gideceği için eşyalarının hazırlanmasını icâbedenlere söylemiştir. Bu sırada yani akşam alaturka saat yarımında az aşağıda bahsedeceğimiz Mir-i Liva Çerkes Tayyar Paşa konağa gelmiş, Hasan beyle görüşerek serasker paşa ile reis Redif paşaya vedâ eylemesini tavsiye eyliyerek çıkıp gitmiştir.

Hasan beğin tevkifi işine dair kardeşi Osman beğin müstantıka verdiği ifadeye göre mumâileyh, Hasan beğin tevkif edildiğini Ateş Mehmed Paşanın konağındaki uşak İbrahim vasıtasıyla haber almıştır; Osman bey bu sırada Dolmabahçe önünde Karakol vazifesini gören gemide bulunuyordu. Âmirinden izin alarak bir kayıkla Sirkeci iskelesine gelip oradan da yanındaki uşak ile beraber serasker kapısına (Üniversite binası) gitmiştir.

Osman bey, serasker kapısından içeri girerken binek taşının önünde kumandan paşa ile Mir-i liva (Tuğ General) Tayyar

⁸ Hasan beğin kardeşi Osman beğin 15 Haziran 1292 tarihli ifadesinden.

⁹ Redif paşa, Dâr-ı şûray-ı askerî reisi iken Beşinci Murad'ın cülusunu Müteakip ilâve olarak kendisine hassa ordusu müşirliği de verilmişti. (*Nahbet-ül-vekâfi, C. 3*)

Paşayı¹⁰ konuşurlarken görmüş ve resm-i selâmı yapıp geçtiği sırada kendini tanıyan Tayyar Paşa, ne istediğini sormuş, o da "biraderim Hasan bey burada imiş izniniz olursa göreceğim,, demiş; bunun üzerine Tayyar Paşa "biraderine izin verildi ve konağa gitti, ben de gideceğim,, dedikten sonra kumandan paşa ile aynı mealde olarak "biraderin çocukluk ediyor; giderim, gitmem sözü lâzım değil, gitse daha iyi olur,, demişler; Osman bey de "askerdir nereye gitmesi için emir verilirse oraya gitmeğe mecburdur,, sözleriyle mukabele eylemiş. Bunun üzerine Tayyar Paşa "Halana söyle; merak etmesin, bugün oraya gider, yarın gelir,, demiştir. Bu muhavereyi müteakip kumandan paşa atına binip ayrılmış, Osman bey de Tayyar Paşa ile beraber yürümüşler ve sonra Ateş Mehmed Paşanın konağına gelmişlerdir¹¹.

Tayyar Paşa ile Osman bey konağa geldikleri zaman Hasan beği orada bulmuşlardı; Tayyar Paşa, Hasan beyle görüşmüş ve Hasan'ın ifadesine göre Tayyar Paşa ona; serasker paşa ile reis paşaya veda et ben de serasker paşanın konağına ve andan Kadıköyüne gideceğim demiş ve bir az oturduktan sonra gitmiştir. Osman bey de ifadesinde¹²:

"Tayyar Paşa Hasan beyle konuştuğu sırada, sen kendini gitmez bellettin, gitmeli dedikten ve biraderim Hasan bey dahi ben kâğıdı yoklamaya ve sair kalemlere götürüyorum; hani, senin kaydın el'an hassa müşirliği yaverliğinde görünüyor, bize resmen malûmat verilmedi diyorlar dedi; bugün bana gideceksin emri verildi ve işlerimin tesviyesi için, iki üç gün müsaade istedim vermediler ve bu gecelik olsun haneme gideyim dedim, Ana da evvelce müsaade olunmayıp muahharen oldu geldim. Yarın gideceğim dedikten ve paşayı-ı mumâileyh (Tayyar Paşa)

¹⁰ Tayyar paşa, sonra merkez kumandanlığında bulunan ve Şam'a gönderilip orada da merkez kumandanlığı etmiş olan zattır.

¹¹ «Tayyar paşa ile birlikte İbrahim de (uşak) yanımda olduğu halde birlikte takvimhâne kapısından (Üniversitenin kendi kütüphanesi ve İbrahim paşa sebili tarafındaki kapısı) çıkıp Vefa'ya kadar gittik; orada İbrahim'e haydi sen doğru konağa git Tayyar paşa ile geliyoruz haber ver dedim ve belki iş olur orada bulun dedim. Orada Tayyar paşa hayvana binmek üzere beygircilerin yanına gitti; bendeniz yürüyüp doğru Cibali'de konağa gittim ve konağa vardığımızda saat tahminen bire (alaturka) yakındı». Osman beğin 15 Haziran 92 tarihli ifadesinden.

¹² Osman beğin 15 Haziran 92 tarihli ifadesinden.

dahi gitmeli ve giderken, sizi gücendirdim, kusura bakmayınız deyu serasker ve reis paşa hazretlerini (Şurây-ı askerî reisi Redif Paşayı) görmesini beyan eyleyip¹³ gitmeli deyu ifade ve nasihat eyledikten sonra takriben saat bir buçuğa yakın kalkıp gitti,, demiştir.

Tayyar Paşa gittikten sonra Hasan bey, bunun serasker paşayı görüp veda etmeli demesinden istifade ederek (ben bu gece görecek idim ve giderim) demiş¹⁴ yemekten sonra harem tarafındaki odasına gidip dolapta kendisine ait meşin sandığı karıştırmış, sonra sandığı kapayarak geç kaldım diye selâmlık tarafına gelip kaputunu almış ve sofada kılıcını taktıktan sonra kardeşi Osman beye:

“ Ben gidiyorum serasker paşanın yalısına, saat altıya kadar gelirim,, demiş, orada bulunan misafirlerin kendisine, gece gitmesen de sabah gitsen demeleri üzerine Hasan bey, sabahleyin kalabalık olur, anın için gece gidiyorum demiş ve hareket etmiştir¹⁵.

Hasan bey, kendisinin ifadesinde söylediği gibi Tayyar Paşa ile görüşükten ve uşaklara yatağını yapın hazır dursun diye tenbih ettikten sonra onbeş gündenberi dolu olarak taşıdığı iki adet altı patlar ruvelver¹⁶ ve bir adet çerkes kaması olduğu halde saat ikide Hüseyin Avni Paşa'nın yalısına gitmek üzere Cibali'deki konaktan ayrılmıştır.

Hasan Bey Cibali'den bir kayığa binerek doğru serasker Hüseyin Avni paşanın Üsküdar'la Kuzguncuk arasında paşa limanındaki yalısına (şimdi tütün deposu olan yüzü galvanekli büyük ahşap yalı) gitmiş, orada seraskeri bulamayınca geldiği kayıkla geri dönerek Sirkeci iskelesine çıkmış ve *beni beklemesinler* diye kayıkçı ile konağa haber göndermiştir¹⁷. Sirkeçiden bir kira bey-

¹³ Osman beğın 15 Haziran 92 tarihli ifadesinden.

¹⁴ Hasan bey ifadesinde, Tayyar Paşanın (seni gönderen Reis paşa değildir, Hüseyin Avni Paşadır) diyerek seraskere karşı kendisini tahrik eylediğini söylemektedir.

¹⁵ Osman beğın 15 Haziran 92 tarihli ifadesinden.

¹⁶ *Tabıra-i ibret*'de Hasan beğın üzerinde beş adet ruvelver bulunduğu yazılıyor (S. 175). Abdurahman Âdil beğın tahkikatına göre Hasan da dört ruvelver vardır. Bunlardan birisi çizmesinin konunda olup onunla yaver Şükrü beği vurmuştur.

¹⁷ Osman beğın 15 Haziran 92 tarihli ifadesinden.

girine binen Hasan bey doğru Midhat Paşa'nın Beyazıt'taki konağına gitmiştir.

Midhat Paşa konağındaki vak'a :

Bu yıllar Osmanlı devletinin içten ve dıştan pek gaili bir devri idi; Sultan Abdülaziz'in hal'i, yeni padişahın cülusu ve hastalığı sebebiyle Bab-ı âlide toplanan mühim işlere lâyikiyle bakılmamıştı; Rumeli'de ihtilâl genişliyor ve Girit'te yeni hadiseler meydana çıkıyordu; bu günlerde bu gibi işlerin önemli olarak halli için gündüz çalışmaları yetişmediğinden geceleri de münavebe ile vükelâdan bazılarının konak ve yalılarında toplanılıyordu. İstanbul'da konaklarda yapılan vükelâ içtimalarında boğazın yukarı kısmındaki yalılarda oturan nazırlar mesafenin uzaklığı sebebiyle davet edilmiyorlardı. Vak'a gecesi yani 24 Cemaziyelevvel Perşembe günü akşamı hey'et-i vükelâ Beyazıt'taki Midhat Paşa konağının üst kat salonunda içtima etmişlerdi. Az evvel söylediğimiz gibi yalıları Bebek ve Kandilli'den yukarı olan nazırlar davetli değillerdi; Fakat Anadolu Hisarında oturan Hariciye Nazırı Raşid Paşa, davet edilmediğinden dolayı canı sıkılarak Hüseyin Avni Paşa, Midhat ve Kayseri'li Ahmed Paşa'ların her içtimada buldukları halde kendisinin havâss-ı vükela haricinde tutulması gücüne gitmişti; Midhat Paşa konağındaki içtimadan evvel divan-ı hümayun âmedcisi Mahmud bey (Mahmud Paşa) Beğlerbeğinde kira ile bir yalıda oturan Maarif nazırı Cevdet paşayı içtimadan haberdar ettiği sırada Raşid paşanın canı sıkılarak *"Bizim de İstanbul'da konağımız var, orada yatabiliriz."* diye Mahmud beğe kinaye söylemiş ve onun da ihtimal ki sadr-ı âzama anlatması üzerine Raşid Paşa da Midhat paşa konağındaki içtimaa davet edilmiştir ¹⁸.

¹⁸ Bu mütalea Cevdet Paşanın Çerkes Hasan vak'asına dair Abdülhamid'e takdim ettiği arizesından alınmıştır. O tarihte sadaret mektupçusu olan Memduh Paşa merhum bunu *Mir'ât-ı Şûnat* isimli eserinde (S. 98) şöyle nakletmektedir :

«Hariciye nazırı Raşid Paşa müste'ciren yalıda (Anadolu Hisarında) olduğundan, sadr-ı âzam henüz sahilhanelere nakletmemiş vükelâ, meclise gelsinler demesi üzerine Reşid Paşaya malûmat verilmemişti; Meclisin in'ikad edeceğini duymuş; sadaret dairesinde müşarünleyhe tesadüf eyledim, benden keyfiyeti soruldu; malûmat ita olunmamak, sahilhanelerde bulunuluyor, rahatsız kalınmaması mülâhazasına mübtenidir, emr-i sâmi bu veçhile oldu dedim; mühim

Bu içtimada sadr-ı âzam mütercim Rüstü paşa, Hariciye Nazırı Raşid paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa, Kapdân-ı Derya Kayseri'li Ahmed Paşa, Maarif nazırı Cevdet Paşa, Defter-i hâkant Nazırı Yusuf Paşa, Mecâlis-i âliye'ye memur Halet paşa ile Şerif Hüseyin Paşa yine Mecâlis-i âliyeye memur Hasan Rıza paşa, sadaret müsteşarı Kabzımal zade Said efendi, Âmedci Mahmud ve sadaret mektupçusu Memduh beylerle hane sahibi Şûrây-ı Devlet Reisi Midhat Paşa bulunuyorlardı¹⁹. Vükelâdan Şeyhulislâm Hayrullah efendi, Adliye nazırı Safvet ve Ticaret nazırı Damad Mahmud ve Maliye nazırı Galib paşalar ve saireleri evvelce verilmiş olan karar sebebiyle toplantıya gelmemişlerdi.

Davetli olanlar gelip kafalar bir az tütsülenerek neşelenildikten sonra²⁰ yemek yenilmiş ve sofanın cenub-ı şarkî tarafında bahçeye nezareti olan salona geçilmiştir; içtima salonunun sağ kısmında sadr-ı âzam, alt tarafında serasker ile Kaptan paşa ve Cevdet paşa oturup daha alt tarafta da hâne sahibi Midhat paşa bulunuyordu; karşı tarafta ise Raşit paşa, alt tarafında Şerif Hüseyin paşa, Defter-i Hâkant Nazırı Yusuf paşa oturmuşlardı; Halet paşa da kâh sağda kâh solda dolaşıyordu; sağ kısımda rüzgâr olduğundan Cevdet paşa sıkılmış ve mukabil taraftaki hava ceryanından ise hariciye nazırı Raşid paşa kaçınmakta bulun-

işlerim vardı, meclisin teşkili çok isabet, ben de geleceğim, müzakere ederiz; iki üç gün için İstanbul'da konağıma ineceğim tamam vesiledir cevaplarıyla gece mecliste bulunacağından dolayı sürur gösterdi...»

¹⁹ *Mirât-ı Şüûnat*'ın bu içtimada Cevdet Paşayı Adliye, Yusuf Paşayı Maliye, Rıza Paşayı Tophane Müşiri ve Halet Paşayı Ticaret Nazırı olarak göstermesi zühul eseridir. Vak'a esnasında Adliye Nazırı Safvet Paşa olup Raşid Paşanın vefatı üzerine Hariciyeye geçmiş ve Adliye Nazırlığına mecâlis-i âliyeye memur Halil Şerif Paşa tayin edilmiştir. Yusuf Paşa bu vak'adan takriben iki ay evvel Maliye'den Defter-i hâkant Nazırlığına nakleylemiş ve yerine vezirlikle Galip Paşa getirilmişti. Halet Paşanın da Ticaret Nazırı olması Çerkes Hasan vak'asından dört buçuk ay sonradır. Cevdet Paşa da zühul ederek Yusuf Paşayı Maliye Nazırı göstermektedir; Hasan Rıza Paşa bu sırada Tophane Müşiri değil mecâlis-i âliye'ye memurdu. Tophane Nazırlığı bu vak'adan beş gün sonra müşirliğe tahvil edilmiş ve müşirliğine de mecâlis-i âliyeye memur Hasan Rıza Paşa tayin olunmuş olduğundan vaka gecesine Rıza Paşa Tophane müşiri olarak orada bulunmayıp mecâlis-i âliyeye memur yani sandalyesiz nazır olarak bulunmuştur.

²⁰ « ... taamdan evvel neşeler serşar ve sîmalarda asâr-ı ibtisam bedidar idi; yemekten kalkıldı; meclis odasına girildi...» *Mirât-ı Şüûnat*, s. 99.

muş olduklarından Raşid paşanın ricası üzerine Cevdet paşa ile yerlerini değiştirmişlerdi.

Vükelânın bu içtimainda Girit ve Karadağ meseleleri görüşül-
mekte idi, gerek Karadağ ve gerek Girit cihetlerinde ısyan
emareleri görüldüğüne dair mahrem olarak gelen telgraflar üze-
rine iktiza edenlere verilecek talimat ve emirlerin müsveddesini
sadaret mektupçusu Memduh bey (paşa) kaleme almıştı; yazılacak
şeyin mufassal olması istenildiğinden bu defa Âmedci Mahmud
bey başka bir müsvedde yapmış; fakat bu da muvafık görülme-
miş; son defa Midhat paşa da ayrı bir müsvedde yazmış, lâkin
bu da matluba uygun gelmemiştir. İşte tam bu sırada hadise vuku
bulmuştur ²¹.

Çerkes Hasan, seraskerin yalısına geldiği zaman, yalıdaki
ağalardan, paşanın o gece Beyazıd'da Soğanağa mahallesinde
Şûrây-ı Devlet reisi Midhat Paşanın konağındaki heyet-i vükelâ
içtimainâ gittiğini öğrenmiş ve geldiği kayıkla geri dönerek
Sirkeci İskelesine çıkmıştır. Hasan'ın kendi ifadesine göre yolda
gelirken yapacağı işi tasarlamış ve bir kira beygirine binerek
doğruca Midhat Paşanın konağına gelmiş ²² ve ikinci katta Tütüncü
başının odasına çıkmıştır. Orada bulunan ağalar, "Hasan bey
hayrola diye,, gelişinin sebebini sormuşlar; cevâben, yarın Bağdad'a
gidiyorum dedikten sonra ağalardan birisine serasker paşayı
sormuş, o da buradadır deyince beni Tayyar Paşa gönderdi

²¹ *Mirât-ı Şûûnat s. 99* «... Girit ve Karadağ cihetlerince harekât-ı serke-
şane zahir olacağını مظهر müş'ir mahremâne mevrud evrak okundu. İktiza eden-
lere evâmîr ve talimatı mutazammîn şifre telgraf müsveddesini kaleme aldım,
gördüler, tafsilli olsun denildi, Âmedci bey diğerini tesvid etti, bu da matluba
muvafık sayılmadı; Midhat paşa şekl-i aharda ayrıca yazdı, kezalik uygun değil..
acaib hal zihnimizi toplayamıyoruz dediler... İşte bu hinde canî Hasan meclise
atıldı; yapacağını yaptı...»

²² Arabkir'li Mehmed, ifadesinde, Hasan beğîn, Midhat paşanın konağına
geldiği saati iki buçuk, üç olarak gösteriyorsa da daha geç olması icabeder.
Hasan'ın kendi ifadesinde Cibalıdeki konaktan saat ikide çıktığı anlaşılıp
oradan seraskerin yalısına ve daha sonra Sirkeci'ye avdetle Midhat paşa kona-
ğına gelmesi asgarî iki saatten fazla süreceğinden vak'anın dört'ten dört sonra
olması ve Hasan beğîn de bundan bir az evvel gelmesi icabediyor. Hadi-
seyi müteakıp Hasan beğîn ifadesinin saat altıda alınmasına nazaran vak'anın
yakın bir ihtimalle dörtle beş arasında vukua gelmiş olması icabediyor.

serasker paşayı göreceğim²³ demiş ve seraskerin ağalarından Raşid ağaya, paşayı görmek istediğini söylemiştir. Raşid ağa ise meclis var içeriye giremem, abdeste çıktığı vakit söylerim diye cevap vermişti²⁴.

Çerkes Hasan bundan sonra sofaya çıkararak biraz dolaşmış ve bir fırsat bularak konağın üst katına çıkmıştır. Hasan ifadesinde vak'ayı şöyle anlatıyor :

“ Yukarı çıktım, vükelânın olduğu odaya girip bir elimde kama ve diğer elimde ruvelver olduğu halde *davanmayın* dedim, cümlesi ayağa kalkıp Hüseyin Avni Paşa gözüme ilişti; hemen yedimdeki ruvelveri ateş ettim; Hüseyin Avni Paşayı vurduğum ve zannıma göre evvelce hariciye nazırı Raşid Paşayı vurduğum gibi hatırıma geliyor, sonra Hüseyin Avni Paşayı vurduğum ve mezkûr kamayı dahi Hüseyin Avni Paşanın birkaç yerinden soktum ve tekrar Raşid Paşanın boynunu dahi mezkûr kama ile kestim ve bunların ikisinin dahi öldüğünü anladım ve o sırada Midhat Paşa, sadr-ı âzam Paşa ve Kayserili Ahmed Paşa hazretlerinin oldukları odanın kapısını açmak üzere çalışırken ağalardan birisi başıma kama mıdır, nedir bilmem, bir şey ile vurdu; anın üzerine ben dahi yedimde bulunan ruvelveri ağa-i merkuma dahi sıkıp anı dahi telef ettim ve bu sırada zaptiyeler bana tabanca boşalttılar; mukabele için birkaç el silâh attım ise de bir kimseye rast gelip gelmediğini bilmem ve yaverlerden birine yani tersane yaveri Şükrü beğ'e bir kurşun isabet etti ise de haricîten bana atılan kurşunlardan olmalı; anın üzerine asakir geldi; silâhlarımı teslim ettim; elhasıl ben, Hüseyin Avni Paşa ve hariciye nazırı ve bir de ağay-ı merkumu vurup telef ettim; üç kişiden başka kimseyi vurmadım ve sonra beni tutup bu halde buraya getirdiler „

²³ Arabkir'li Mehmed'in söylediğine göre Redif paşa, güyâ Hasan beğ'e (serasker paşa seni gitmeden görmek istiyor) demiş imiş.

²⁴ Hasan bey geldiği zaman ağalar aşağı katta içki içip kumar oynuyorlarmış (*Mirât-ı Şûûnat*, S. 96). Hasan bey ağalara Bağdad'a memur olduğundan ve seraskerin çok iltifatını gördüğünden bahs ile teşekkür edeceğini söylemiş; anlar da vükela müzakerattadır ricanızı arzedemeyiz demişler; bunun üzerine Hasan bey, öyle^c ise yarın hâkipaylerine yüz sürerim diye hizmetkârların yanından çıkar ve merdiveni تنها görüp hemen yukarı fırlar... «*Mir'ât-ı Şûûnat* S. 96». Ağaların Hasan beye bu söyledikleriyle Arabkir'li Mehmed'in ifadesinde seraskerin ağasının Hasan beye söylediği söz birbirini tutmaktadır.

Çerkes Hasan beğın istintak edilirken vak'aya dair verdiği ifade aynen yukarıya yazılmıştır; bu ifade kısaca anlatılmış olup bazı noktalar mübhem ve noksan kalmıştır. Vak'anın içinde bizzat bulunmuş olan Midhat, Kayseri'li Ahmed, Cevdet, Mahmud Celâleddin ve Memduh paşalarla, Arabkirli Mehmed'in söyledikleri ve yazdıklarıyla vak'ayı sonradan bilvasıta duyanların nakilleri esasta Hasan beğın ifadesine yakın ise de teferruata dair olan kısımlar Çerkes Hasan'ın ifadesinde bulunmayıp diğerlerinde bulunması sebebiyle bu eserlerden alınan malûmatı aşağıya yazıyorum.

Hasan bey ikinci kattaki sofa ve merdiveni boş bulup üst katta içtimâ odasının önündeki sofaya çıktığı zaman sofada ve içtima odasının kapısı önünde iki ağa nöbet beklemekte idi; ağalar, aralarından iki kişinin sıra ile nöbet bekliyerek hizmet etmelerini kararlaştırmışlardı. Hasan beğın yukarıya çıktığı sırada Rüştü paşanın ağasıyla Midhat paşanın ağası nöbetçi idiler; bunlardan mütercim Rüştü paşanın ağası kanapede uyuklamakta olup diğeri yani Midhat paşanın ağası Yusuf ağa da karlığa su doldurmak üzere kilere gitmiş bulunuyordu.

Hasan bey, bundan bilistifade yavaşca meclis odasının kapısını aralık edip içeriye bakmış; o sırada sadr-ı âzamın ağası uyararak "aman çekil görürler de sonra bize tekdir gelir,, diye kapıyı kapatmış ²⁵. Hasan bey kapı aralığından baktığı sırada vükelanın nerelerde oturduklarını görmüş ve serasker paşaya acele ifadesi olduğu beyaniyle kapı önündeki hademeyi iğfal ederek (veya aşağıdan bir yaver çağırmağa göndererek) bu halden bilistifade bir elinde ruvelver diğeri elinde kama olduğu halde içtimâ odasına girmiş ve ilerliyerek Raşid Paşanın hizasına gelince *Davranmayın, dayranma serasker* ²⁶ diye seraskerin üzerine iki el ateş et-

²⁵ *Tabıra-i İbret S. 173.* Ahmed Saib bey *Tarih-i Sultan Murâd-ı Hâmis* isimli eserinde (ikinci tabı S. 147) gazetelerin gayr-i resmî tahkikatına istinaden meclis salonunun kapısı önündeki uşaklardan birine tesadüf ederek içeri girmek istiyorum, acele bir ifadem vardır, yaverlerden birini çağır içeriye haber versin demesi üzerine uşak inmekte iken Hasan bey, bundan bilistifade içeriye girmiştir demektedir.

²⁶ Bu tabiri Hasan bey kendi ifadesinde *Davranmayın* ve Arabkir'li Mehmed'in ifadesinde *davranma serasker*, *Mirât-ı Şüûnat da (S. 96) davranmayınız davranma serasker* ve *Mirât'ı hakikat'de (C. I S. 128) davranmayınız, Nuhbet-ülvekağide (C 3 S. 184) Davranma serasker* olarak birbirinden farklı şekilde

miş, çıkan kurşunlar seraskerin göğsüne ve karnına isabet ederek, elini şiddetle dizine vuran Hüseyin Avni Paşa yere düşmüştür.

Çerkes Hasan'ın odaya girip davranmayın demesi meclise bir şaşkınlık vermiş ve Hüseyin Avni Paşa'nın yaralanması meclisi karma karışık ederek herkes kaçacak yer ararken Hasan, yanında ruvelver olan seraskerin silâh kullanacağını his ile ona ikinci defa ruvelveri ateş edeceği sırada arkasından Kayseri'li Ahmed paşa kollarını yakalamış ve bu fırsattan bilistifade vükeîâ kaçışmışlardır. Hasan oda kapısından ilerleyip ilk kurşunu atınca ibtida gerisinde kalan sedaret mektupcusu Memduh bey sofaya can atarak savuşmuş, konak sahibi Midhat paşa, Rıza paşa ile birlikte hemen harem kapısından içeri savuştukları gibi, Şerif Hüseyin, Yusuf ve Cevdet paşalar da meclis odasından geçilen yanlarındaki küçük odaya girmişler; bu sırada çerkes Hasan'ın yakınında bulunan sadr-ı âzam Rüştü paşa, Ahmed paşanın, Hasan'ı kavramasından istifade ile bunların arkasından dolaşarak Hâlet paşa ile beraber aynı odaya sokulmuşlardır. Bu küçük odanın sofaya iki kapısı vardı. Yusuf ve Cevdet paşalarla sedaret müsteşarı bu odanın diğer kapısından çıkıp gizli olan kiler merdiveni tarafından aşağı inmişler ve Âmedci Mahmud bey de aynı yolu takip eylemişti²⁷.

Vükelânin her biri bu suretle birer tarafa kaçarken odada Hasan'ı kollarından yakalayan Ahmed Paşa ile yaralı olan serasker ve birde sandalyası üzerinde baygın veya cansız olarak oturan Raşid Paşa'dan başka kimse kalmamıştı. Hasan, ihtiyar Kayseri'linin elinden kurtulmak için bir taraftan çabalarken, diğer taraftan mülâyim sözlerle Ahmed paşayı yumuşatmağa çalışmış, fakat bu

yazılıyor. Cevdet paşa da (*davranma serasker paşa diye yürüdü, herkesi hayret bürüdü*) demektedir. Maksadın serasker olduğuna göre muhatabın da o zat olması iktiza ederse de umuma hitap etmesi de muhtemeldir.

²⁷ Midhat paşanın, Rıza paşa ile birlikte harem kapısına doğru kaçtığını gören Âmedci bey de onların peşini takip eylemiştir (Mirât-ı Hakikat C. 1, S. 128) Mirât-ı Şüünat, vükelânın kaçmasını şöyle yazıyor «... Midhat paşa hareme kaçmış, Rıza paşa uğraşılmak hemgâmında başka bir odaya kapanmış, Cevdet ve Yusuf paşalarla, müsteşar ve Âmedci gizli bir merdivenden aşağı sofaya inmişlerdi...» Cevdet paşa, kendisinin kiler merdiveninden indiğini, evvelâ oraya biriken uşakların kendisinin inmesine mümâneat edip sonradan içlerinden birini tanıyıp o sayede alt kata inip izbe bir odada saklandığını yazıyor. Aşağıya can atan Yusuf paşa korkusundan avludaki arabalardan birinin altına saklanmıştı,

gibi sözlere aldırış etmeyen Ahmed paşa, Hasan'la mücadelesine devam etmişti; Hasan bileklerinin gevşemesinden istifade ile elindeki kamayı savurmağa ve indirdiği her darbe ile Kayseri'linin kolunu kulağını, yanağını yaralamağa başlamış, kolları yorulan Ahmed paşa, çerkesin yavaş yavaş elinden sıyrıldığını görünce bütün kuvvetile Hasan'ı sofaya doğru sürüyüp yere iterek arkasından bir de tekme vurmuş ve anın yere düşmesinden istifade ederek sadr-ı âzâmın saklandığı odaya can atmıştır²⁸.

Kayseri'li Ahmed Paşa, çerkes Hasan'la uğraşırken yaralı olan Hüseyin Avni paşa can acısıyla bulunduğu salondan dışarıdaki sofaya kadar gidip yere düşmüştü, Kayseri'li, Hasan'ı ite ite sofaya çıkarıp odaya kaçtıktan sonra, seraskeri sofada henüz ölmemiş gören Hasan, Ahmed paşaya bakmıyarak Hüseyin Avni paşanın üzerine atılmış, elindeki kama ile vücudunu delik deşik etmiş ve rivayete göre ağzını kama ile kulaklarına kadar açmıştır. Avni paşanın öldüğüne kanaat getiren Hasan, tekrar içtima salonuna veya odasına dönerek Ahmed paşa gibi kendisine musallat olur zanniyle sandalye üzerinde kendisinden geçmiş olan Raşid paşayı sol memesi üzerinden kurşunla vurduktan sonra kama ile de gırtlığından kesmiştir²⁹. Zavallı Raşit paşa davetli olmadığı halde kendisini davet ettirmiş ve mukadder olan akibetine ayağıyle gelmiştir³⁰.

²⁸ Kayseri'li Ahmed paşanın, Hasan'ı yere itip bir de tekme ile düşürdüğü şeklindeki tasvir, Ahmed paşanın, damadı Hüseyin Hâmid beğе bizzat kendisinin nakli olup diğer eserlerde Hasan'ın tekme ile yere düştüğü şekli görülmemektedir. *Mirât-ı Şûnat*, Kayseri'linin çabuk davranarak caniyi kollarından tuttuğunu ve katilin de kamanın ucunu Kayseri'linin kulak kenarından dürterek pastırma doğrarcasına¹ yerleştirdikçe akan kan Kayseriliyi bitab ettiğinden Ahmed paşa, Hasan'ı güç bela salona doğru sürüyüp bırakmış ve odaya kaçmıştır diyor (S. 97). *Nahbet-ül-vekayi'de* Süreyya bey merhum, çerkes Hasan'ın, Ahmed paşadan zorla bir elini kurtarıp çerkes kamasiyle müşarünileyhin koluna vurarak mecruh ettiğini ve Ahmed paşanın Hasan'la uğraşırken yere düştüğünü ve fakat seraskerin sofaya gittiğini gören câninin Ahmed paşaya bakmıyarak Avni paşaya saldırdığını ve Kayserilinin de bundan istifade ile odaya kaçtığını yazıyor (C. 3 S. 184).

²⁹ Hasan'ın kendi ifadesi ile Cevdet paşanın arzısı, *Tabısra-i İbret* (S. 175) ve Arabkirli Mehmed'in ifadesi.

³⁰ Raşid paşanın feci akibeti hakkında Memduh paşa merhum *Mirât-ı Şûnat* isimli eserinde şöyle diyor: «... Raşid paşa elbisesini güzel yaptırsa da şapşal tarzda gezerdi; o gün kıyafetine baktım, akşam darüzzifafa gidecek

Çerkes Hasan, bundan sonra sadr-ı âzam ile bazı arkadaşlarının saklandıkları iki kapısı olan küçük odaya saldırdı; oda kapılarının kilitleri yoktu; bu kapılardan birisinin arkasına kanepi koyup şişman olan Halet paşayı oturtmuşlar ve kendileri de diğer kapıya bütün kuvvetleriyle arkadan dayanmışlardı³¹. Tamamen gözü kararmış ve çılgın bir hale gelmiş olan Hasan, sadr-ı âzamin bulunduğu odanın kapısına gelerek hücum ile zorlayıp içeri girmek istedi; ve kapı aralığından elini sokup zorladı ise de sadr-ı âzamin soba demiriyle vurması üzerine geri çekildi; sonra odanın, Halet paşanın oturduğu diğer kapısına yüklendiyse de orayı da açamadı; çerkes Hasan, kapıyı zorlarken sadr-ı âzama: "sen millet babasınsın, ayağını öpeceğim; Rıza paşa da velinimetdir, size bir şey yapmam, Kayseri'liyi bana verin," dedikçe Rüştü Paşa: "Oğlum Hasan bey hiddetin üstündedir kapıyı açamam, yarın görürüz; bana bir şey yapmayacağını bilirim de hiddet arasında belki bir fenalık olur," yollu sözlerle³² anı defetmek istediği sırada Midhat paşanın adamlarından Ahmed ağa³³ yetişerek elindeki bir bıçakla³⁴ Hasan'ın başına ve ensesine vurmuş; can acisiyle geri dönen Hasan bunu da ruvelerle gözünden vurup yere düşürmüş³⁵ ve daha sonra sandalye ile avizeyi kırıp yanmakta olan

derecede eudâmına ziynet ve çehresine başka terâvet vermişti, sairleriyle beraber Midhat paşanın konağına geldi... biçare Raşid paşa davet olunmamıştı; meğer ahirete med'uv imiş, içimize tehalükle girdi; adem-âbâd'a sefer eyledi..." (S. 99). Mehmed Raşid paşa, Mısır ümerasından olup Biga mutasarrıfı iken vefat eden Hasan Haydar paşanın oğludur. (1240 H. 1824 M.) de doğmuş Avrupa'da tahsilini ikmal eylemişti. Babasıyla İstanbul'a gelip Bab-ı âli'de yetişmiş ve iki defa hariciye nazırı olmuştu.

³¹ *Mirât-ı Şüûnat* S. 97 ve *Arabkir'li Mehmed'in* ifadesi.

³² Cevdet paşanın arızası ve *Mirât'ı Şüûnat* S. 97 ve *Mirât-ı Hakikat* C. 1, S. 129 Arabkir'li Mehmed'in ifadesinde Çerkes Hasan'ın kapıyı kama ile delmeğe çalıştığı sırada içeriden Rüştü paşanın «yapma evlâdım ihtiyarlığıma hürmet et» dediği, Hasan'ın da «koruma sen millet babasınsın sana bir şey yapmam» diye mukabele eylemiş olduğu görülüyor.

³³ *Mirât-ı Şüûnat*'da Ahmed ağa'nın mühtedi olduğu yazılıyor (S. 98).

³⁴ *Mirât-ı Hakikat*'de Ahmed ağanın elinde ekmek bıçağı olduğu (C 1 S. 129) Cevdet paşanın maruzatında ise yatağan bıçağı bulunduğu kaydediliyor.

³⁵ Arabkirli Mehmed, Hasan', arkasından kavrayan Ahmed ağanın gözünden ve *Tabstra-i İbret* (S. 174) başından vurulduğunu söylüyor. Cevdet paşa, Midhat paşanın uşağı Ahmed ağanın yatağan bıçağı ile Hasan'ın arkasından vurduğunu (meşk ve melekesi olmadığından gereği gibi kestirememiş) olduğunu söylüyor.

muhtar düşüp odanın perdelerini tutuşturmuştu³⁶

Bu hadise konağın üçüncü katında cereyan ederken alt ve orta katta bulunan ağalar, çavuşlar ve yaverler yukarı çıkmışlarsa da üçüncü katın merdiveninin başında toplanıp çerkes Hasan'ın kurşununa hedef olmaktan korkarak ileri gidememişlerdi³⁷. Nihayet konağa yakın olan Hasan paşa karakoluna ve serasker kapısına haber yollanarak asker istenmiş, karakoldan gelen zaptiyeler yukarı çıkarak Hasan'a kurşun atmışlar, o da mukabele eylemiş ve bu sırada bir nefer ölüp biri de yaralanmıştır. Bu çarpışma esnasında bir yüzbaşı kumandasiyle serasker kapısından gelen asker bahçede kendilerine verilen gelişi güzel emir üzerine konağın bahçesinden konağa doğru ateş etmişlerdir. Aşağıdan gelen bu yayılım ateş bütün bütün telaşı mucip olmuştu; bereket versin o sırada yetişen tabur komutanı bu münasebetsiz hareketinden dolayı yüzbaşiyı tekdir ettikten sonra askeri tertip üzere içeri almış ve bunlardan yirmi kadarına süngü takdırıp yukarı kata çıkarmıştı. Hasan, bu askeri görünce mukavemetten vazgeçerek ben askere silah atmam diye elindeki ruvelveri verip teslim olmuştur. Hasan, zaptiyelere kurşun atıp anlarda mukabele ederlerken odalarda saklı olan paşalar içeriden Hasan'ın öldürülmiyerek sağ tutulmasını emreylemiş oldukları için³⁸ Hasan'a öldüresiye kurşun atılmıştı.

Teslim olan Hasan'ı aşağı indirirlerken sadaret yaverlerinden olup kendisine kılıç çekmek isteyen veya başına yumrukla vuran bahriye kolağalarından³⁹ Şükrü beği, çizmesinin koncundan çıkardığı ruvelverle boğazından yaralayıp öldürmüştür⁴⁰.

³⁶ Arabkirli Mehmed'in ifadesi ve *Mirât-i Hakikat C. 1, S. 129* ve *Tabsıra-i İbret S. 175*.

³⁷ Arabkirli Mehmed'in ifadesi

³⁸

³⁹ *Mirât-ı Şüûnat* binbaşı olduğunu söylüyor.

⁴⁰ *Mirât-ı Hakikat C. 1 S. 129*, *Mirât-ı Şüûnat S. 97, 98* ve *Tabsıra-i İbret S. 175*. Arabkirli Mehmed ifadesinde, yaver Şükrü beğin kılıçla Hasan'ın üzerine mi yürüdüğü veya fena bir söz mü söylediği sebepten anı da çizmesi koncundan çıkardığı ruvelverle öldürüp merdivenden aşağı yuvarladığını söylemektedir. *Nuhbet-ül-vekayi (C. 3 S. 185)* Yaver Şükrü beğin, Çerkes Hasan'a kılıç ile vurmak isterken vurulduğunu yazıyor. *Üss-i İnkilâpta* da gazetelerin mütaleasına istinaden aynı şey vardır (*S. 408*). Ahmed Sâib bey de *Târih-i Sultan Murâd-ı Hâmis* isimli eserinde Üss-i inkilâbın yazdığını tekrarlıyor (*S. 148*).

Çerkes Hasan yakalandıktan sonra evi Lâleli'de bulunan zab-tiye nazırı Sabri Paşa⁴¹ hâdise mahalline yetişmiş, Midhat paşa ile diğer orada kaçamayıp kalan bazı paşalar da Hasan'ın etrafına toplanmışlardı. Sabri paşa, bu vak'aya kimin teşvik ettiğini ve niçin yaptığını câniden sormuşsa da Hasan "o benim bileceğim iş," söz-lerle mukabele eylemiştir.

Başından ve arkasından yaralı olan Hasan, Hüseyin Avni ve Raşid paşalarla Ahmed ağayı öldürdüğünü itiraf ile Şükrü bey ve diğerini kendisinin öldürmeyip kendisine atılan kurşunlardan bi-risinin yavere isabet etmiş olması ihtimalini beyan etmiştir; vak'-ada beş kişi ölmüş, Kayseri'li Ahmed paşa ile bir nefer de yara-lanmıştır.

Hasan serasker kapısına getirilip hemen o gece yarısı ala-turka saat altıda Süleymaniye kışlasında ilk ifadesi alınmıştır; istintakı esnasında alay kumandanı kaymakam Esseyyid Osman Tefvik, Dersaadet alay beği Ömer Şevki, Beşinci alay ikinci ta-bur kumandanı binbaşı Lütfi, aynı taburdan sol kolağası Esseyyid Abdülkadir beyler müşahid olarak hazır bulunmuşlardır. Mustantik, İsmet efendi isminde bir zattı.

Yarasına rağmen ifadesini soğuk kanlılıkla ve açıkça veren kaatilin, iki saat süren birinci isticvabının sonlarında, başındaki yaradan ziyadece kan gelmesi üzerine saat sekizde sorgunun bi-rinci safhasına son verilmiştir. Ertesi cuma günü alaturka saat onbuçukta ikinci defa ifadesi alınmıştır; bu ikinci isticvabın ne kadar sürdüğü istintak evrakında gösterilmemiştir. İkinci defaki sorguda kaymakam Tefvik beyden maada birinci isticvabdakilerin hepsi hazır bulunmuşlardır⁴².

Hasan bey, sureti aynen makalenin sonuna konmuş olan ifadesin-den de anlaşılacağı üzere Sultan Abdül Aziz'in hal'inden müteessir olarak bu işi yaptığını ve bu cinayeti işlemesinde kimsenin dahli olmadığını müteaddit defalar söylemiştir⁴³. Fakat yine istin-

⁴¹ Sabri paşa İzmir'lidir; valiliklerde bulunmuş ve bu vakadan pek az evvel zaptiye müşiri olmuştu. Rüşumat emini ikkn 1880 haziranında vefat etmiştir.

⁴² Hasan beğin birinci ve ikinci istintak evrakı, (sûreti makalenin sonundaki vesikalar arasındadır.)

⁴³ Nitekim istintakı esnasında (Sultan Abdülaziz hazretleri خلع halî² olduğu gün bu işi tasavvur ettim; ancak ol gün yani müşarûnileyhin hal'i günü vükelânın cümlesi bir mahalde bulundukları halde sebeb-i hal'i sual edecek idim; fakat

takında 1289 senesindenberi Hüseyin Avni paşaya kızgın olduğunu (bu kızgınlık Bağdad'a göndermek istemesinden olacak) beyan ettiğine göre Avni paşaya karşı kininin yalnız Abdülaziz'in hal'inden mütevellid olmadığı ve padişahın hal'i ve vefatının ve seraskerin de bunu mutlak surette Bağdad'a göndermek istemesinin, kendisini, Avni Paşayı öldürmeğe kat'î surette tahrik eylemiş olması da muhtemeldir; mamafih bu hususta sarîh ve kat'î bir mütalea serdine imkân yoktur. Vak'anın mürettep olduğu da söyleniyor.

Hasan, tevkif edilip kışlaya götürüldükten sonra yarasına bakmak üzere kendisine cerrah gönderilmiş ise de (beni ya asacaklar veyahut kurşuna dizeceklerdir; artık nafîle yere yaralarım baktırmak abestir) diyerek cerrahı geri döndürmüştür⁴⁴. Hasan beğ'in Fırka divan-ı harbinde reis süvari kaymakamı Cemil, azadan yüzbaşı Âdil, Mustantık İsmail ve İsmet efendilerle kâtip Şefik efendi tarafından muhakemesi yapıldıktan sonra rütbesinin reftyle idamına hükmolunmuş ve 26 Cemaziyelevvel 1293 (1876 Haziran) Cumartesi günü sabaha karşı Beyazıd meydanına açılan büyük kapının yanındaki dut ağacına asılmak suretile idam edilmiştir⁴⁵. Halk arasındaki rivayete göre Hasan bey, yaralarından fazla kan gelmesinden dolayı geceleyin ölmüştü. Cesedi iki gün teşhir edildikten sonra kaldırılıp Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir. Medfeni Edirnekapısı tarafından mezarlığa girildiği zaman eski yolun sağ tarafındaki set üzerindedir. Kabir taşı sonradan ikinci Abdülhamid zamanında dikilmiş ve etrafı parmaklıkla çevrilmiştir. Kabir kitabesi aynen şöyledir:

fetvayı ne suretle verdiklerine malumat alamadığım cihetle bir şey yapmadım..) ve (ben bu işi bir kimsenin teşvikiyle yapmadım; yalnız millet haini olduğunu bildiğim için yaptım ve yapacak idim; hattâ ben Hüseyin Avni paşayı türbede iken vuracak idim.) ve (beni mücerred orduya gönderecek olmalarından dolayı bu maddeye cüret etmedim; ancak Sulan Abdülaziz Han'ın vefatı eihetiyle müşarünileyh serasker paşayı telef etmeyi tasavvur ettim ise de türbede böyle fenalık olmamak için ol gün bir şey yapmadım) tarzındaki ifadeleri cinayetin yapılmasına sebep olarak Abdülaziz'in hal'i ve vefatı olduğunu göstermektedir.

⁴⁴ *Üss-i inkılâp C. 1 S. 408* ve andan naklen *Târih-i Sultan Murâd-ı Hâmis, S. 149*.

⁴⁵ *Tabîra-i İbret'de (S. 177)* istintakı müteakip vükelânın kararıyle asıldığı yazılıyor. *Abdülhamid-i sâni ve devr-i saltanatı* isimli eserde ise (S. 43) Redif paşanın riyasetinde divan-ı harpte muhakeme edilip asıldığı beyan ediliyor. Nuhbet-ül-vekayi de bâdelmuhakeme asıldığını kaydediyor.

1 — Ve kefâ Billah-i şehiden Muhammedün Resûlullah.

2 — Meşâhir-i ümera ve guzât-ı Çerkesiyeden 3 — Zeyş Burakî zade gazi İsmail 4 — Beğın mahdumu olup Mekteb-i fûnûn-ı 5 — harbiyyede ikmâl-i tahsil eyleyerek kol 6 — ağalık rütbesini ihraz etmiş iken 7 — genç yaşında veliyy-ün-nîmeti uğrında 8 — fedây-ı can iden merhum ve mağfûrûn leh 9 — Çerkes Hasan Beğın ruhiçün Fatıha 10 — sene 1293 H.

1 — وکنی بالله شهیداً محمد رسول الله 2 — مشاہیر امرا و غزات چرکسیه دن 3 — زیش براق زاده غازی اسماعیل 4 — بکک مخدومی اولوب مکتب فنون 5 — حربیه ده اکمال تحصیل ایله مرک قول 6 — آغالیق رتبه سین احرار از اعش ایکن 7 — کینچ باشنده ولی التعمق اغرنده 8 — فدای جان ایدن مرحوم و مغفورانه 9 — چرکس حسن بکک روحی چون فاتحه 10 — سنه ۱۲۹۳ هـ

Hüseyin Avni paşanın, Sultan Abdülaziz'in hal'inde ve bazılarına göre bilâhare katlinde birinci derecede âmil olması sebebiyle Çerkes Hasan tarafından öldürülmesi, o tarihte mühim bir halk tabakası üzerinde iyi bir tesir yapmış, serasker aleyhinde ve Hasan beğın lehinde bir hayli manzumeler söylenmesine vesile olmuştur⁴⁶. Daha sonraki tarihlerde ve Midhat paşanın muhakemesi esnasında Hasan bey Abdülaziz'in intikamını alan ve efendisi için hayatını istihkar eden bir kahraman telakki edilmiştir ki mezar kitâbesi de bunu gösterir.

⁴⁶ Bu husustaki bazı manzumeler için muhterem üstadımız *Bay İbnülemin Mahmud Kemal İnal'*ın *Son sadr-ı azamlar* isimli eserlerine (fasikül 4, S. 566 ilâ 569) bakınız; bu eserden alınan bazı beyitler şunlardır: Eşref paşanın Abdülaziz hakkındaki mersiyesinden bir beyit:

*Rabb-i izzet cennet itsün kabrini Çerkes Hasan
Kâmet-i Avni'ye ol esnâda biçmişti kefen.*

Bursa'lı Senih'in bu hususa dair müteaddit nazımlarından birinden bir kaç beyit:

*Çerkesistânın eâli-i dilirânından
Mîr-i pâkize eser yani Cenâb-ı Hasen'e.
Rahmet olsun ki veliyyünniami kâni için
Verdi can sine gerüp bunca belâ-ü-mihane.*

*İntikama girişen olmadı bundan başka
Merd imiş oldu sezâ doğrusı zikr-i hasene.*

*Sefer itti adem âbâd'a beceng-i evvel
Öyle zahm urdu ki ser'asker-i Ceyş-i fitene.*

*Yazdı tarihini feyz i Haseneyn ile Senih
Hak vire Cenneti Mir-i Hasen'e Bâ Hasene.*

Hüseyin Avni paşanın katli üzerine seraskerliğe Bulgaristan meselesi için Edirne'de bulunan serdar-ı ekrem Abdülkerim Nadir paşa tayin edilmiş ve o gelinceye kadar serasker kaymakamlığına Dar-ı şûrây-ı askerî reisi Redif paşa getirilmiştir.

* * *

Midhat paşa konağı hadisesi İstanbul'da ve sarayda epi telaşı mucib olmuş ve bu işin muhalif bir zümre tarafından vükelaya su-i kast için tertip edildiği zannedilmiştir. Cevdet paşanın arizasından da, yukarıdan, aşağıdan silah seslerinin gelmesi konağın, hükûmete karşı ayaklanan bir kısım muhalifler tarafından basıldığı zannını vermiş olduğu anlaşılıyor; bundan başka İstanbul halkı bu gibi hadiselerin birbirini takip edeceği zehabiyle epi heyecan geçirmiş ve türlü türlü dedikodular meydan almıştır; o zamanı idrak edenlerin pek çoklarının Midhat paşaya karşı hürmetlerine mukabil Hüseyin Avni paşanın öldürülmesinden memnun olduklarını bizzat ağızlarından duyduk. *خلع* Hali hadisesinde her ikisi de buldukları halde bunların böyle ayırd edilmeleri seraskerin, Abdülaziz'i öldürmüş olduğu kanaatinden ileri geliyordu. Vükela Hüseyin Avni paşayı, garezkâr ve mütehakkim olmasından dolayı sevmiyorlardı; Cevdet paşa ikinci Abdülhamid'e takdim ettiği arizasında Hüseyin Avni paşa, için "zaten kıyak ve korkunç ve bedhuy bir şahıs idi,, cümlesini kullanmakta olduğundan ölümü ekseriyeti memnun etmişti.

Vak'a gecesi yeni hükümdar Beşinci Murad Yıldız köşkünde bulunmakta idi. Mabeyin başkâtibi *Sadullah bey* hadiseyi duyar duymaz taş kışladan getirttiği dört bölük askeri Yıldız köşkünün etrafına ve fakat halkın gözüne ilişmiyecek mahallere yerleştirmiş⁴⁷ ve bu hususu ve sefarethanelerin buldukları mintakanın muhafazasını Bab-ı âliye yazdıktan başka vak'anın sabahına tesadüf eden cuma gününde pâdişahın cuma selâmlığına çıkıp çıkmamasını sormuştur. Yine bu münasebetle saraya girip çıkanlar hakkında inzibatî tedbirler de alınmıştır.

Sadullah beğ'in sadr-ı âzama yazdığı 24 Cemaziyelevvel 1293 tarihli (1876 Haziran) tezkire sûretini buraya ve fotoğrafisini de

⁴⁷ *Nuhbet-ül-vekayi'* de (C. 3 S. 185) Sultan Murad'ın Yıldız'ın etrafına konmuş olan askeri görüncü çok korktuğu yazılıdır.

makalenin sonuna koyuyorum⁴⁸:

“ *Vak'a-i müellime mücib-i teessüf-i azîm oldu; bunun bir husûmet-i şahsiyye eseri olduğu derkâr ise de efkâr-ı âmmece hâsil edeceği su-i tesire nazaran dünki karar veçhile cuma selâmlık resm-i âlisinin te'hir olunup olunmaması bahsi, cây-ı teemmüldür: sarây-ı hümayûna gelen, gidenler anlaşılmaq ve ahvali meçhul adam girmemek için bazı tedâbir-i ihtiyatiyye ittihaz kılındı ve Taş kışladan ihtiyâten gönderilmiş olan dört bölük, civarda ve göz önünde bulunmayan bir mevkie konuldu; Devletlu Nûri paşa hazretlerle⁴⁹. Dar-üs-saâde ağasına⁵⁰ mahremâne malûmat verildi. Bir vakitten berü efkâr ve ahval-i nasta ve husûsâ bâzı takımlarda görünen taşkınlık beğenilir şeylerden olmadığı cihetle⁵¹ şu aralık şehirce dahi zâhirde telaşı mücib olmayacak ve alelhusus sefarehâne bulunan cihetleri taht-ı emniyyette bulunduracak surette tedâbir-i ihtiyatiyyeye riayet ferâiz-i umurdan görünür; Teşrif-i âli-i vekâletpenâhîleri muntazardır; bir telâşı mücib olmamak üzere vakit ve saati rey-i sami-i âsafânelerine muallaktır: herhalde emr-ü ferman hazret-i veliyyülemrindir.*

24 Ca (Cemaziyelevvel) Sene 93 Sadullah

Çerkes Hasan vak'asını müteakip hükûmet tarafından gazetelerle neşredilmiş olan resmî ilân⁵²:

“ Bundan üç dört sene mukaddem mekteb-i harbiyye-i şâhânedan mülâzımlık rütbesiyle çıkarak Bağdad'a gitmek üzere uhdesine yüzbaşılık rütbesi tevcih olunmuş iken her ne hal ise mahall-i memuriyyetine gitmiyerek burada bazı memuriyetlerde istihdam olunmak ve mu-

⁴⁸ Sadullah beğın, Sadr-ı âzam Rüştü paşaya yazdığı bu tezkirenin bir sûreti muhterem üstadımız *Bay İbnülemin İnal*'ın *Son sadr-ı âzamlar* isimli eserlerinde (*fasikül 4, S. 569*) aynen neşrolunmuştur.

⁴⁹ Damad Nuri paşa o tarihte mabeyin müşiri idi. Cinnet neticesinde sürgün olduğu Taif'de vefat etmiştir.

⁵⁰ Sultan Murad'ın cülüsünde Cevher ağa'nın yerine Lala Süleyman ağa dar-üs-saade ağası tayin edilmişti.

⁵¹ Sultan Aziz'in hal'i ve sonra da vefatı İstanbul'da hem dedikoduyu hem de umumî bir hoşnutsuzluğu mücib olmuş ve bu hoşnutsuzluğun genişlemesinde Sultan Abdülaziz taraflarının mühim tesiri bulunmuştu ki Sadullah bey tezkiresinde bu hususa işaret etmektedir.

⁵² *Üss-i İnkılâp, C. 1, S. 405.*

ahharen yine mahall-i mezkûra gitmek üzere uhdesine kolağalık rütbesi tevcih olunmuş ise de yine gitmekten imtinâ eylediği cihetle bâb-ı seraskerîde hapsedilmiş ve bu cuma günü mahall-i memuriyyetine azîmet edeceğini beyan eylemiş ve binâenaleyh perşembe günü mahbesten çıkarılmış olan Çerkes Hasan, perşembe günü akşamı merhum serasker paşa hazretlerinin sâhilhanesine azimetle müşarünileyhi sual eylemiş ve oradan dahi, bu gece übbehtlû, devletlû Midhat paşa hazretlerinin konağında meclis-i mahsus olduğundan serasker paşanın orada olduğu haber verildiği cihetle oradan hemen çıkarak doğruca Midhat paşa hazretlerinin konağına gelip kendüsi zâten yaverlikte bulunmuş olduğundan orada bulunanlar taraflarından muhalefet olunmadığı cihetle doğruca meclis odasına giderek bir elinde kama ve bir elinde ruvelver olduğu halde serasker-i müşarünileyhi ruvelver ile vurmuş ve orada mevcut bulunanlar taraflarından merkumun tutulması zımında olunan teşebbüsât ve harekât esnasında hariciye nazırı ve bahriye nazırı ve Midhat paşa hazretlerinin etbâından Ahmed ağayı ve sonra dahi merkumu tutmağa teşebbüs eden bahriye zabitanından yaver-i harp kolağası Şükrü beği vurmuş ve bunlardan serasker-i müşarünileyh ile hariciye nazırı ve Ahmed ağa ve yaver Şükrü bey vefat etmiştir ve muahharen konağa celbolunan asakir-i şâhânededen kezalik bir neferi İdam ve diğer bir neferi dahi cerhetmiş ve nihayet kendüsi dahi ahz-ü- girift olunmuştur,,.

* * *

Sultan Abdülhamid bu hadiseden, biri beş ve diğeri onbeş sene sonra *Çerkes Hasan vak'ası* hakkında tahkikat yaptırmıştır. Beş sene sonra olan araştırma Abdülaziz'in maktulen vefatının iddiası dolayısıyla yapılmış olup, o tarihte bu işe vukufu olan ve istintakta bulunan memur ve kâtiplerin ifadelerinin zaptı hakkında irade çıkmış ve bundan başka Hasan'ın istintakı havi evrakının (bir varaka ve bir kelimesi eksik olmamak şartıyla) daire-i askeriyede buldurularak derhal gönderilmesi emrolunmuştur; bu hususta mabeyin ile ceryan eden muhaberata dair elimizde iki vesika vardır; bu vesikaların her ikisi de 1298 h. 1881 m. tarihli olup biri Çerkes Hasan'a ait evrakın gönderilmesi ve diğeri ise Hasan'

beği divan-ı harpte muhakeme eden ve yukarıda bilmünasebe isimleri kaydolan Cemil bey ile diğer mahkeme heyetinin ve kâtiplerin buldurulup bu mesele hakkında tahkikat yapılmasına dairdir ve bundan bir netice de çıkmamıştır. Bu heyetten İsmet efendi zabtiyede mustantik iken sonra çekilmiş ve bu tarihte Ayasofya civarında arz-ı halcilik ederek geçinmekte bulunmuştu. Bu hususlara dair o tarihte serasker bulunan Gazi Osman paşa tarafından saraya takdim edilen elkabsız iki tezkire sûreti aşağıya yazılmıştır.

“Çerkes Hasan’ın, Hüseyin Aveni paşayı katle tasaddisi mülabese-siyle daire-i askeriyyede icra olunan istintakını hâvi evrakın vukû-at jurnalında mahfuz olacağı tabii bulunmasına mebni bunların bir varaka ve kelimesi eksik olmamak şartıyla hemen buldurulup irsali ve bir de merkumun hîn-i istintak ve isticvabında yanında bulunanlardan ve bu işe vukufu olanlardan ahz-i malûmat ve ifâdât-ı sahiha ile anın dahi harfiyyen ve tafsilen izbârı ve ol vakit bâb-ı zabtiyeden getürdülmiş ve istintakında bulundurulmuş olan kâtip ve memurların celbi ve ifadelerinin ahzi ile anın dahi bildirilmesi muktezây-ı emr-ü fermân-ı hazret-i pâdişâhîden olduğu reşîde-i dest-i ibcal olan fi 20 Nisan sene 97 tarihli tezkire-i atûfîlerinde iş’ar buyurulmuş olduğundan ledettaharri merkumun ve biraderlerinin ve kurenâdan Sadettin beğın istintak evrakı muhakemat daire-sinde bulunup oradan ahz ile evvel beevvel anlar takımıyle ve bir kıt’a puslasiyle takdim kılınmış ve bu işe vukufu olan ve istintakında bulunan memur ve kâtiplerin mezkûr istintaknâmelerden puslası tanzim ile kendüleri arattırmakta olup bulunmaları ve ifadelerinin ahzı vakte muhtaç olduğundan serîan icra olunmakta olan taharriyyat üzerine anlar da hemen buldurularak bermûcib-i irâde-i seniyye ifadeleri zabt ve arz olunacağı derkâr olmağla olbabda emr-ü irâde efendim hazretlerininindir. Fi 3 Cemaziyelâhur sene 98 fi 20 Nisan sene 97,,

Osman

Yine bu meseleye dair serasker Gazi Osman paşa’nın birgün sonra mabeyine gönderdiği ikinci arızası:

“Çerkes Hasan’ın ve biraderlerinin ve kurenâdan Sadettin beğın muhakemat dairesinde bulunan evrak-ı istintakiyyesi bermûcib-i irâde-i seniyye takdim kılındığı gibi bu işe vukufu olan ve istinta-

kında bulunan memur ve kâtiplerin dahi buldurularak ifadeleri zabt ve arz olunacağı dünkü tezkire-i âcizanemde beyan olunmuş idi; olveçhile merkum Hasan'ın istintakında mevcut ve şimdi der-i saâdette bulunanlardan istifsar ve istîzah olunan hususata dair alınan cevapları mutazammin varaka ile merkumun birader ve müte-allekatının istintaklarında bulunanlardan alınan cevaplar dahi leffen ve bunların esamisini mübeyyin iki pusla maan arz-u-takdim kılınmış olmağla olbabda emr-ü irâde efendim hazretlerindedir. Fi 4 Cemaziyelahır sene 98 ve fi 21 Nisan sene 97

Osman

Daha yukarıda arzettiğim gibi bunlardan hiç bir netice hasıl olmamıştır.

1309 H. 1892 M. senesinde yine bu işin iç yüzünü anlamak üzere Abdülhamid yeni bir kurcalama yapıyor; o vak'ada Maarif Nazırı olarak Midhat paşa konağında bulunanlardan Cevdet paşaya (son zamanlarında Cevdet paşa meclis-i hass-ı vükelâyâ memurdu) bu hâdisenin yazılmasına dair padişahın iradesi bildirilmiş; o da sureti aşağıda vesikalar arasında görülen arizayı takdim etmiştir; bundan başka yine ayn-ı tarihte evvelce Midhat paşanın maiyyeti hademesinden olup vak'a gecesini tesadüfen konakta bulunmuş olan Arabkirli Mehmed'in ifadesi alınmıştır. Dikkate şayan olan ve hadisenin bazı mahallerini aydınlatan Cevdet paşa arizası ile Mehmed'in ifadesi vesikalar arasına aynen konmuştur.

VESİKA I

Çerkes Hasan'ın ilk istintakı ⁵³:

İşbu doksan üç senesi cemaziyevvelin yirmi dördüncü cuma gecesini saat altı (alaturka) kararlarında bâb-ı vâlây-ı seraskeri Süleymaniye Kışlay-ı hümayununda asâkir-i şâhâne kolağalarından Çerkes Hasan beğ'in mecruh bulunduğu halde ve zirde muharrer-ül-esâmi zevat huzurunda icra kılınan istintakıdır. 24 ca (Cemaziyevvel) sene 93.

⁵³ Çerkes Hasan'ın bu zabtolunan ifadelerini İbnülemin M. K. İnal üstadımız *Son Sadr-ı âzamlar* isimli eserlerinin Hüseyin Avni paşanın terceme-i hali kısmında (Fasi IV, S. 570) münekkah bir surette neşretmişlerdir.

Sual: 1 — Hasan bey, sen silk-i celil-i askerîye dehalet edeli ne kadardır ve ne vakittenberi zâbit bulunuyorsun?

Cevap: 1 — Seksen bir tarihinde Çerkesistandan geldim; doğruca Bahriye mektebine şagird olarak (girdim) bir sene sonra idadiyelerin birleştiğinde ben de ol vakit İdadiyye-i Berriyye mektebine naklederek muahharan yine Harbiyye'ye geçerek orada imtihanlarımı ikmal ederek yüzbaşılık rütbesiyle altıncı ordûy-ı hümâyuna gitmek üzere çıktım ise de Dâr-ı şûraya yaver oldum ve bazı aralarda memur olarak bir az müddet sonra yine hassaya yaver oldum; bu kerre sağ kolağalık rütbesiyle devletlû, inâyetlû Yusuf İzzettin efendi hazretlerinin maiyyetine yaver olarak tayin olundum; bu defa altıncı orduya tayin olunarak yarım gitmek üzere idim; bu gece bu işi icra eyledim.

Sual: 2 — Bu işi icra etmeğe ne vakittenberu tasavvur ettin?

Cevap: 2 — Sultan Abdülaziz hazretleri خلع hali olduğu gün bu işi tasavvur ettim; ancak ol gün yani müşarünileyhin hal'i günü vükelânın cümlesi bir mahalde buldukları halde sebebi hal'i sual edecek idim; fakat fetvayı ne suretle verdiklerine (dair) malûmat alamadığım cihetle bir şey yapmadım; hatta o gün yine müsellah idim ve bu vükelânın cümlesini topluca rast getüre idim, siz Abdülaziz'e sual edip de mi hali ettiniz diyecek idim ve vükelâ, biz Sultan Aziz'e yolsuzluğunu söyledik demiş olaydılar, söylemiş olsaydınız müşarünileyh hazretleri saltanat ve tahtını bırakıp gider miydi? deyip dışarıdan kimse gelmesün mülâhazasına mebni buldukları oda kapısını kapayıp tekrar müşarünileyh hazretlerini cülus ettirecek idim ve yine Kayseri'li Ahmed paşa ile Hüseyin Avni paşayı vuracak idim.

Sual: 3 — Dediğiniz zevat yani devletlu Ahmed paşa hazretleriyle Hüseyin Avni paşa hazretleri size ne yaptı da böyle bir iş yapacak idin? Şimdiye kadar siz hiç böyle şeyde bulundunuz mu idi?

Cevap: 3 — Nefsim için bu işi yapmadım ve evvelce dahi yine kendi nefsim için yapacak değil idim, telef için yaptım ve

yapacak idim; hatta ben Hüseyin Avni paşayı türbede iken⁵⁴ vuracak idim.

Sual: 4 — Bu sözün kabul olunmaz; behemehal seni bir mahalden teşvik eden vardır; bunun doğrusunu söyle?

Cevap: 4 — Ben bu işi bir kimsenin teşvikiyle yapmadım. Yalnız millet haini olduğu için bu işi yaptım yani bu gece Hüseyin Avni paşa hazretleriyle diğerlerini vurdum.

Sual: 5 — Bu maddeye cür'et edeceğinizi gördüğünüz rüfe-kanızdan kimlere söylediniz?

Cevap: 8 — Böyle bir şeyi kimseye emniyet etmediğim için söylemedim.

Sual: 6 — Bu perşembe günü sabahtan akşama kadar nerede idiniz ve ne işle meşgul oldunuz?

Cevap: 6 — Bugün hanemden çıkarak Bab-ı seraskerîye geldim; beni kumandan paşanın yanına götürdüler ve memur olduğum altıncı orduya göndermek üzere karakol altına aldılar; akşam üstü hassa müşiri Redif paşa hazretleri beni çağırıp, gitmiyorsun ve serkeşsin ve gitmedin diyerek bazı tekdir ettikten sonra ben dahi eğer yarın gitmez isem tard edin ne yaparsanız yapın dedim; bunun üzerine paşây-ı müşarünileyh kumandan paşayı temin eyle dedi; tekrar kumandan paşanın yanına gidip yarın behemehal gideceğim diyerek Cibali'de misafir bulunduğum eniştem merhum Ateş Mehmed paşanın konağına gittim ve benim bugün bâb-ı seraskerîde hapsediğimi konakta bulunan uşaklara, yarın gideceğim eşyayı hazır edin dedim; her ne kadar sair vakitlerde geldiği yok ise de bu akşam saat yarımında (alaturka) Liva Tayyar paşa, mezkûr konağa gelip serasker paşa ile reis paşaya vedâ et ben de serasker paşanın konağına ve andan kadı kariyesine gideceğim dedi. Ben de uşaklara yatağımı yapın hazır dursun diyerek tenbih edip onbeş gündenberi üzerimde memlu olarak taşımakta olduğum iki adet altı patlar ruvelver ve bir adet çerkes kaması üzerimde bulunduğu halde saat iki (alaturka) raddele-
rinde konaktan çıkıp doğru Cibali iskelesinden kayığa râkiben

⁵⁴ Sultan Abdülaziz'in, babasının yani Sultan Mahmud'un türbesine defni sırasında.

serasker Hüseyin Ayni paşa yalısına gittim ve paşa burada mı diyerek ağalarına sordum; Midhat paşanın konağına gitti nişanını dahi aldırdı dediler, yine gittiğim kayıkla sirkeci iskelesine gelip çıkarak yolda kendi kendime bu işi şöyle yapayım böyle yapayım diyerek doğruca Midhat paşanın konağına giderek ve ağaların odasında bir az oturarak ağalardan birisine, serasker paşa burada mı diye sordum; burdadır dediler ve ağalardan birisine, beni Tayyar paşa gönderdi, seraskeri göreceğim dedim; müşarüni-leyhin ağalarından birisi aşağı gelmekte iken ben yukarı çıktım vükelanın olduğu odaya girip bir elimde kama, diğer elimde ruvelver olduğu halde *davranmayın* dediğimde cümlesi ayağa kalktı Hüseyin Avni paşa gözüme ilişti, hemen yedimdeki ruvelveri ateş ettim; Hüseyin Avni paşayı vurdum ve evvelce zannıma göre Hariciye nazırı Raşid paşayı vurdum gibi hatırıma geliyor; sonra Hüseyin Avni paşayı vurdum ve mezkûr kamayı dahi müşarüni-leyh Hüseyin Avni paşanın bir kaç yerinden soktum ve tekrar Raşid paşanın boynunu dahi mezkûr kama ile kestim ve bunların ikisinin dahi öldüğünü anladım o sırada Midhat paşa ve sadr-ı-âzam paşa ve Kayseri'li Ahmed paşa hazaratının oldukları odanın kapısını açmak üzere çalışırken ağalardan birisi başıma kamamıdır, nedir bilemem bir şey ile vurdu; anın üzerine ben dahi yedimde bulunan ruvelveri ağay-ı merkuma dahi sıkıp anı dahi telef ettim ve bu sırada zaptiyeler bana tabanca boşalttılar; mukabele için tekrar bir kaç el silah attım ise de bir kimseye rast gelip gelmediğini bilmem ve yaverlerden birine yani tersane yaveri Şükrü beğ'e bir kurşun isabet etti ise de hariçten bana atılan kurşunlardan olmalı; anın üzerine asakir geldi; silahlarımı teslim ettim; elhasıl ben Hüseyin Avni paşa ve Hariciye nazırı ve bir de ağay-ı merkumu vurup telef ettim, üç kişiden başka kimseyi vurmam; sonra beni tutup bu halde buraya getirdiler.

Sual: 7 — Mezkûr Ateş Mehmed paşanın konağında kimler vardı ?

Cevap: 7 — Tophanede ise de nerede olduklarını bilmediğim Silivride ümeray-ı çerâkiseden Hacı Mehmed bey ile Tarun beyler var idi; ancak bunlar sair vakitler dahi gerek benim ile ve gerek paşa merhumun mahdumlarıyla görüşmiye gelirlerdi; bu gece de bilmem benim gideceğimi haber alıp görüşmek üzere mi geldiler;

yoksa sair vakitler gibi mahdumlariyle mi görüşmeğe geldiler, orasını bilemiyorum.

Sual: 8 — Tayyar paşa geldiğinde bu çerkesler orada mıydı ve çerkeslerden sonra mı yoksa evvel mi geldiler?

Cevap: 8 — Tayyar paşa çerkesler geldikten sonra geldi; hattâ o, çerkeslere iltifat dahi etti; hatta biraderim Bahriye'de mülâzım Osman bey, Tayyar paşa gelmeden konağa gelip paşâyı mûmaileyhin geleceğini malûmat verdi.

Sual: 9 — Beyan eylediğin adamlardan başka konakta kimler var idi?

Cevap: 9 — Paşa merhumun yani Ateş Mehmed paşanın mahtumlariyle bir de misafir olarak mektepli, bilmediğim bir çocuk vardı.

Sual: 10 — Tayyar paşanın geldiğini bunlar gördüler mi?

Cevap: 10 — Cümlesi gördü; hatta paşanın gittiğinde cümlesi orada idi.

Sual: 11 — Sizin bu dairede odanız ayırımıdır? yoksa paşanın mahdumlarının olduğu mahalde midir? beyan edin.

Cevap: 11 — Benim odamda rast gelen yatar, oturur ve bana mahsus oda yoktur.

Sual: 12 — Mademki Tayyar paşa konağa başka vakit gelmezdi diyorsun ve senin de ordüyü hümayuna gideceğini bildiği halde konağa gelmesine sebep ne idi? burasını doğru söyle.

Cevap: 12 — Vâkıa konağa Tayyar paşanın başka vakit geldiği yok idi ve benim de orduya gideceğimi bilirdi, yalnız bana senin gittigine sebep seraskerdir dedi.

Sual: 13 — Bu kadar sözü söylemek için Tayyar paşanın oraya gelmesi hiç münasebet almaz, size söylediği sözü ve beyninizde ettiğiniz lakırdıyı orada bulunanlar işitti mi?

Cevap: 13 — Tayyar paşanın geldiğinin sebebini bilemem, ancak seraskerin aleyhine olan tasavvurumu teşdit ettirmek için mi idi, ne idi bilemem.

Sual: 14 — Demek olur ki size serasker aleyhine hiddetini teşdit edecek bir söz söylemiş olmalı ki sen de böyle söylüyorsun?

Cevap: 14 — Tayyar paşanın bana, söylemesi orduya gidecek olduğumu reis paşadan değildir, büyüktendir yani serasker-dendir dedi ve benim namus için öleceğimi Tayyar paşa bilürdi.

Sual: 15 — İşte bu sözünden anlaşılın Tayyar paşa bu iş için sana talimat vermiş olduğu anlaşılıyor; çünkü paşây-ı mûmâileyh senin bu yolda namusun için öleceğini neden bilirdi?

Cevap: 15 — Namusuma dokunacak adam için öleceğimi bilirmiydi, yoksa arkadaşlarımdan mı işitti; nasıl oldu orasını bilemem ve kendisine iftira edemem; orduya gideceğin, büyüğün yüzündendir dedi.

Sual: 16 — Böyledir de Tayyar paşanın konağa gelmiş olmasına sen ne mana verdin?

Cevap: 16 — Seksen dokuz tarihindenberi⁵⁵ Hüseyin Avni paşaya benim kırılmış olduğumu bildiğinden ve kendisi dahi allak olduğundan bir kahbelik için mi geldi? ne için geldiğini bilemem, fakat beni teşdit etti.

Sual: 17 — Biraderiniz Osman bey ile bu iş hakkında ne lakırdı ettiniz, doğru söyle?

Cevap: 17 — Bu maddeye dair biraderim ile bir lakırdı etmedim; hatta bu gece geleceğim dedim, ben ve biraderim ve bir (de) Cibali'de Cerrah Ahmed efendi ve konakta bulunan benim kölelerimden birisi dördümüz birlikte konak kapısından çıktık; sonra biraderime sen geriye dön dedim; o konağa gitti; merhum Ahmed efendi dahi dükkânına mı gitti bilmem; ben kayığa bindim.

Sual: 18 — Tayyar paşa seni konakta bulacağını neden bilip de geldi? evvelden bir lakırdı ettiniz mi idi? burasını söyle.

Cevap: 18 — Tayyar paşa istintak olmalı; çünkü kapıda iken yani beni dünkü gün hapisettiklerinde Tayyar paşa ile bir, iki lakırdı ettim ise de konakta bulunacağıma dair bir söz söylemedim, konakta bulunacağımı neden bilip de geldi bilmem.

Sual: 19 — Tayyar paşa istintak olmalı dediğine, konakta senin bulunacağını bilmediği halde konağa gelmesine nazaran evvelce konağa geleceğine dair lakırdı etmiş olduğunuz anlaşılıyor.

⁵⁵ 1289 H. 1872 M. senesinden yani dört senedenberi.

Cevap: 19 — Ne için geldiğini bilmem; ancak geldiğinde seni kardeşim gibi severim dedi ve bana iltifat etti.

Sual: 20 — Biraderiniz her vakit konağa gelir mi idi?

Cevap: 20 — Hayır öyle her vakit gelmez idi; ancak ben dünkü gün karakol altında iken kendüsüne haber gönderdim, karakol altından çıktıktan sonra Bâb-ı seraskeriye gelip beni bulamadığı halde Tayyar paşa ile birleşerek konağa geldiler ve geleceğini evvelce kardeşim haber verdi.

Sual: 21 — Demincek Sultan Abdülaziz hazretlerinin vefat ettiği gün türbede iken serasker paşa hazretlerini vuracak olduğunu beyan ettin idi; halbuki

Mustantik
İsmet

Bu sualler irad olduğu sırada katil-i merhum Hasan efendinin başında bulunan cerhlerinden ziyadesiyle dem cereyan etmesi cihetiyle noksanının bâdehû ikmâl olunacağı. 24 Ca sene 93 ve fi 4 Haziran 92.

Sabah	Saat	Dakika
	8	00

Kâtil-i merhum Hasan'ın bâlâda zikr ve beyan eylediği ifade ve istintakında hazır bulunduğımızı mübeyyin işbu mahalle temhir ve imza eyledik. 24 Ca sene 93.

Kaymakam-ı Orduy-ı Hâmis	Der-i saâdet Alay	Orduyu Hâmis
Alay-ı Hâmis	Begî	A. 5. T. 2.
Esseyid Osman Tevfik	Ömer Şevki	Esseyid Lütfi
	Orduy-ı Hâmis A. 5. T. 2.	
	Kolağası	
	Esseyid Abdülkadir	

Kâtil-i Merhum Hasan'ın tekrar icra kılınan istintakıdır.
24 Ca sene 93 Sabah Saat

10,5

Sual: 21 — Evvelki istintakında serasker paşayı Sultan Abdülaziz hazretlerinin vefatı günü türbede şehid edeceğini söylemiş idin; halbuki olvakit daha senin orduya gidecek olduğun tebliğ, olmamış, şu suretle bu senin cüret ettiğin keyfiyyet sair bir iş üzerine olduğu anlaşılıyor; buna ne dersiniz ?

Cevap: 1 — Beni mücerred orduya gönderecek olmalarından dolayı bu maddeye cür'et etmedim; ancak Sultan Abdülaziz'in vefatı cihetiyle müşarünileyh serasker paşayı telef etmeği tasavvur ettim ise de türbede böyle bir fenalık olmamak için ol gün bir şey yapmadım.

Sual: 2 — Senden başka milyonlarca nüfus ve asker var, vakıa herkes teessüf ettiyse de bu misillü fenalığa cesaret etmesini kimse istemez; anın için bu madde bir teşvik üzerine olmuş olduğu anlaşılıyor bunun doğrusunu söyle?

Cevap: 2 — Hiç bir vakit ve kimsenin teşviki yoktur, ben bu işi yalnız kendi efkârım veçhile icra ettim.

Sual: 3 — Diyelim ki müşarünileyh serasker paşa hazretlerini dediğin gibi şehid etmiş ol; ya Hariciye nazırı paşa hazretlerini ne için şehid ettin? burasını beyan eyle.

Cevap: 3 — Vakıa hariciye nazırı paşa hazretlerini şehid etmek efkârında değil idim; ancak mukaddema bazı güne sû-i haline dair söz işittiğim cihetle ve bu gece Midhat paşa hazretlerinin konağında gördüğümde anı da vurdum.

Sual: 4 — Müşarünileyhim hazarâtını nerelerinden vurup da cerh ettiğini bilir misin?

Cevap: 4 — İbtida Hariciye Nazırı paşa hazretlerinin sağ gözü üzerine mezkûr ruvelver tabanca kurşuniyle vurup muah-haren kama ile boynundan sol tarafından kestim.

Sual: 5 — Evvelce bu ruvelverleri nerede doldurdun ve bunlardan başka yanında sair cephane var mıydı?

Cevap: 5 — Bu ruvelverleri dediğim gibi evvelce yani onbeş gündenberi doldurup yanımda taşıdığım gibi konakta bulunan çantamın derunundan bu gece üzerime bir haylı fişenk dahi aldım.

Sual: 6 — Senin efkârın yalnız bir zatı şehit etmek imiş, bu kadar cephaneyi ne yapacaktın?

Cevap: 6 — Benim tasavvurumun birisi de Bahriye nazırı paşa hazretlerini dahi vurmak idi, ve kendi hattım ile yazmış olduğum lâyihayı üç zatı şehid ettikten sonra geriye kalmış olan vükelâyı buldukları odada bırakıp ve nezdimde bulunan kurşun ve silahları teslim ederek beni dahi telef edin diyecek idim.

Sual: 7 — Bu lâiyhayı ne yaptınız ve ne vakit ve ne nerede yazdın ve meâli neden ibaret idi?

Cevap: 7 — Lâiyhayı rast geldiğim mahalde kimse görmiyerek azar azar yazmakta ve beğenmediğim mahallerini çizmekte idim; fakat dünkü (gün) beni karakol altına aldıklarında mezkûr lâyiha dediğimi kâğıdı yırtıp orada attım ve meâli dahi devlet ve millete dua ettikten sonra müşarünileyh serasker paşa hazretlerinin bigayrihak Sultan Aziz'i خلیفہ halî ve vefatına sebebiyet verdiği için bu zat ilerude millet ve vükelâ beyninde ziyadesiyle sahib-i nüfuz olur mülâhazasiyle bir ihtardan ibaret idi ve lâyiha dediğim budur.

Sual: 8 — Deddiğiniz varaka bu gece üzerinde bulunan bir parça kâğıdın alt tarafı mıdır?

Cevap: 8 — Evet dediğim varaka üzerimde çıkan varakadır ve anın alt tarafı var idi; yırtıp attım.

Sual: 9 — Acaba karakol altına alındığın odanın neresindedir? bu kâğıdın parçası, bu yazdığın kâğıdın diğer bir sureti var mıdır?

Cevap: 9 — Odada bırakmadım, kâğıdı yırttıktan sonra yuttum ve kimse görmedi.

Sual: 10 — Bu yazdığın kâğıdın diğer bir sureti var mıdır?

Cevap: 10 — Hayır, başka sureti yoktur, yalnız bir kıt'a idi, dediğim gibi yuttum.

Sual: 11 — Şimdiye kadar icra kılınan istintakına nazaran bu işe cesaret edişin öyle dediğin veçhile olmayacak, çünkü hiç böyle bir vukuat olmadığından behemehal buna cesaret ettiğine bir sebep vardır, burasını beyan eyle?

Cevap: 11 — Hiç bir kimsenin teşviki üzerine yapmadım; yalnız dediğim gibi oldu, başka bir sebep yoktur.

Sual: 12 — Sen her ne kadar bunda bir kimsenin صنع sun'u ve medhali ve teşviki olmadığını beyan ediyor isen de bundan böyle bu işte sairinin dahi medhali tahakkuk ederse buna nedersin?

Cevap: 12 — Ben kurşuna dizileceğimi biliyorum, ancak hiç bir kimsenin günahına giremem; ancak kendiliğimden olarak buna cür'et ettim.

Sual: 13 — Bundan akdem gerek Sultan Abdülaziz hazretleri maiyyetinde ve gerek sarây-ı hümâyunda akraba ve taallukattan kimse var mıydı?

Cevap: 13 — Sarây-ı hümâyunda bulunanların cümlesine mensup idim ve beni herkes bilir idi.

Sual: 14 — Senden başka devletlü, necabetlü Yusuf İzzet efendi hazretlerinin maiyyetinde çerkes olarak kaç yaver vardı ve şimdi nerededir?

Cevap: 14 — Yalnız Ziver bey çerkes olduğunu söyler ise de ben çerkes olduğunu bilmem ve diğer yaverlerin de nerede bulduklarını bilmem.

Sual: 15 — Vukuattan sonra kapı yoldaşlık ve askerlik münasebetiyle gerek yaverlerden ve gerek müşarünileyh hazretlerinin yâni Yusuf İzzettin Efendi Hazretlerinin dairesi mensubâtından bulunanlar ile nerelerde görüştün?

Cevap: 15 — Hal'i günü yalnız seryaveri tebrik için bir defa sarây-ı hümâyuna gittim, andan sonra başka vakit sarây-ı hümâyuna gittiğimi ve bir kimse ile görüştüğümü görenler varsa gelsin söylesin; hiç bunların birisiyle görüşmedim.

Sual: 16 — Müşarünileyhim hazaratını şehid ettiğin silahlar beylik midir? yoksa kendi malın mı?

Cevap: 16 — Ruvelverler beylik değildir, cümlesi yâni kama dahi kendi malıdır.

Sual: 17 — Bu gece devletlü, übbehetlü Midhat Paşa Hazretlerinin konağında müşarünileyhim hazaratını şehid ettikten sonra diğer oda kapısını ne için kırmak istedin?

Cevap: 17 — Ben evvelce vükelânın bulunduğu odaya girdim, oda kapısının sağ tarafında müşarünileyh Midhat Paşa Hazretleri ve anın üst tarafında Âmedci Mahmud Bey ve daha üst tarafında Bahriye nazırı ve sadr-ı âzam Efendimiz ve Hüseyin Avni Paşa ve Hariciye nazırı oturmakta idiler. Davranmayın dediğimde cümlesi birden ayağa kalktı ve beni yakaladılar yâni Bahriye nazırı ve tahattur edemediğim vükelâdan sairleri tuttular ise de hemen silaha davranıp dediğim gibi bu işi yaptım ve o aralık Sadr-ı âzam Efendimiz ile Bahriye nazırı küçük bir odaya kaçtı-

lar ve kaçtıkları odanın kapısı aralık olduğundan müşarünileyh Bahriye nazırını dahi vurmak üzere kapıya dayandım ; arkasından Sadr-ı âzam Efendimiz ile sairleri ise, kimler olduğunu bilmem, kapıya dayandılar ve girdiğim oda kapısının önüne tecemmü etikleri cihetle küçük odaya giremedim.

Sual : 18 — Silah atıldığı anda olduğun odaya aşağıdan aynı ağalardan kimse geldi mi ?

Cevap : 18 — Hiç kimse gelmedi, yukarıya gelenler dahi kaçtılar, hayli müddet sonra zabtiyeler geldi ; işte ibret olmak üzere bundan sonra vükelâ dairesinde böyle akd-i meclis olduğunda gayet mutabassırâne harekette bulunmalı ; çünkü ansızdan iki hırvat gelir bir fenalık etmesi muhtemeldir.

Sual : 19 — Böyle bir işe cüret edecek hırvat var mıdır ?

Cevap : 19 — Ben böyle bir işe cesaret edecek bir kimse olup olmadığını bilmem ; ancak gerek zat-ı şevketsimat-ı hazret-i pâdişâhî ve gerek sair vükelânın daima ihtiyat üzere yâni maiyetlerinde bulunanların ziyadesiyle dikkat etmesini tebliğ ederim, çünkü ben telef edileceğimi bilirim ; şu cihetle ihtar olarak bunu söylüyorum ; yoksa benim gibi böyle bir şeyi yapacak bir kimse bulunduğunu kat'a bilmem.

Sul : 20 — Şimdi şu söylediğin sözler, böyle dediğin gibi mi oldu, iyice düşün de öyle söyle ?

Cevap : 20 — Evet cümle söylediğim sözleri bilirim ve kendimi bilerek söyledim ve aklım dahi başımdadır, iyice düşündüm ; keyfiyyet böylece vâki oldu, bir kimsenin medhal ve malûmatı yoktur. 24 Cemaziyelevvel 193.

Hasan

Altına parmağını basmıştır.
İfademi kıraat ettim böyledir.

Kâtil-i merkum Hasan'ın bâlâda icra kılınan istintakında dahi hazır bulunarak cümle sözlerini istimâ ettiğimizi müş'ir işbu mahalle imza ve temhir eyledik. 24 Ca sene 93.

Der-i saâdet	Kaymakam-ı Orduy-ı	Orduy-ı Hâmis	Orduy-ı Hâmis
Alay Beği	Hâmis	Alay 5, T. 2	Alay 5, T. 2
Ömer Şevki	Esseyyid Osman Tevfik	Esseyyid Lütfi	Sağ Kolağası
			Esseyyid Abdülkadir

İstintakta hazır bulunanların hepsi istintaknâmeye mühürlerini basmışlardır.

VESİKA II

Cevdet paşa, Maarif nazırı olarak Çerkes Hasan vakasında bulunmuştu ; Abdülhamid, 1309 h. 1892 M. tarihinde bu vak'aya dair müşahedesinin tahriren bildirilmesini irade eylemiş olduğundan o da hâdiseyi gördüğü ve duyduğu kadar kendi kalemiyle yazarak takdim etmiş ve bu arada o zamanki vükelâ hakkında bazı mütalealarını da anlatmıştır. Cevdet paşanın bu arızasının sûretini aynen yazıyorum ; fotoğrafisi de makalenin sonundadır⁵⁶.

“Hüseyin Avni Paşanın Midhad Paşa konağında katlolunduğu gece kulları da orada bulunmuş olduğumdan keyfiyetin bertafsil arz-ı atabe-i ulyâ kılınması, şifâhen şerefyab-ı telâkki olduğum emr-ü-fermân-ı hümayun-ı hazret-ı zillullahî icab-ı celilinden olmağla müşahede eylemiş olduğum ahvalin berveçh-i âti arz-u-beyanına ibtidar olunur.

“Ol vakitin ahval-ı siyasiyyesine dair bâ irade-i seniyye atebe-i ulyâyâ takdim etmiş olduğum cüzdanların beşincisinde (Mâruzat) arzolunduğu üzere ol vakit zimâm-ı umûr-ı devlet üç kişinin yani Rüştü ve Midhat ve Avni Paşaların elinde idi ; nüfuz-ı hükümet ise şirket kabul etmediğinden her biri diğer ikisini def ile teferrüd eylemek daiyesinde bulunmak umur-ı tabiiyyeden idi. Rüştü Paşa, makam-ı sedarette bulunduğu cihetle bittabi sahib-i nüfuz ise de kuvve-i askeriyye Avni Paşa yedinde idi. Kaptan-ı derya Kayseri’li Ahmed Paşa dahi anın bir gölgesi hükmünde olmağla kuvve-i Bahriye dahi Avni Paşa elinde gibiydi ; binâenaleyh Rüştü ve Midhat Paşaları aradan çıkarıp da kendüsü diktatör olmak sevdasında bulunduğu mervi olup etvar ve mişvârından dahi bu efkârı istidlal olunabilirdi ve zaten kıyak ve korkunç ve bedhuy bir şahıs idi. Midhat Paşa ise jönlerden meydanda bulunan eşhas-ı mâdudenin mercii olup maddeten bunların hükümleri yok ise de İngiltere sefaretî Midhat Paşayı pek ziyade tesâhub ediyordu ; amma sair vükelâ sol taraftaki sıfır gibiydi.

“Ol esnada geceleri yalılarda meclis-i mahsus aktolunurdu ; fakat vükelâdan semti uzak olanlar davet olunmamak gibi beynel-vükelâ mütad olmayan bir münavebe usulü ihdas olunmuştu ;

⁵⁶ Bu arızanın bir sureti de yine İbnülemin üstadımızın *Son Sadr-ı âzamlar* isimli eserlerinde müsveddesinden naklen (fasikül IV, S. 572) vardır.

o zaman kulları Beğlerbeği'n de bir yalıda müstecir idim; binaenaleyh Boğaziçi'nin yukarılarında bulunan yalılarda akd-i meclis olduğu gece davet olunmaz idim; Midhat Paşa İstanbul'da olmağla bir gece anın konağında meclis akti karargir olup Rüştü Paşa, Bebek'ten ve Kandilli'den yukarı olanlar davet olunmasın demiş olduğundan vapur ile İstanbul'a inerken Âmedi-i divân-ı hümâyun Mahmud bey, (Mahmud Paşa) yarın akşam Midhat Paşa konağında meclis var geliniz dedi. Hariciye nazırı Raşid Paşa o zaman Anadolu hisarında oturmakla bu davetten hariç kalmış iken Midhat, Avni ve Kaptan Paşalar her mecliste buldukları halde kendisinin havass-ı vükelâ sırasında tutulmayıp da davetten hariç bırakılması gücüne gitmekle bizim de İstanbul'da konağımız var, konağımızda yatabiliriz diye Mahmud beye kinayi söz söylemiş. Zâhir Mahmud beğin makam-ı sadarete ifadesi üzerine olmalı ki sonradan o dahi davet olunmuş.

“Ferdası akşam Midhat paşa konağında bâdettaam sofanın cânib-i cenub-ı şarkisindeki cenahında biliçtimâ kahveler içildi; oturduğumuz sofanın sağ tarafında Rüştü paşa ve alt tarafında Avni paşa ve kaptan paşa oturup daha alt tarafında bir oda kapısı vardı; anın alt tarafındaki sandalyede kulları oturup alt tarafımızda Rıza paşa ve anın alt tarafında hane sahibi Midhat paşa oturuyorlardı; karşı tarafta dahi Raşid paşa ve alt tarafında Şerif Hüseyin paşa ve Maliye nazırı Yusuf paşa oturmuşlardı; Hâlet paşa dahi kâh o tarafta ve kâh bu tarafta dolaşıyordu⁵⁷.

“Sağ tarafta rüzgâr olmadığından kulları sıkılmakta idim ve karşı tarafta güzel rüzgâr olup Raşid paşa ise cereyân-ı havadan sakınmakta olduğundan yerlerimizin mübadelesini rica etti; kulları da fevkalâde memnun olarak karşıya geçip anın yerine oturdum; o dahi gidip kullarının yerine oturdu.

“O sırada neredibandan kaput sırtında bir zabıt çıkıp beru tarafa doğru gelirken⁵⁸ iyice tekarrüp ettikte (*davranma serasker*

⁵⁷ Çerkes Hasan'ın ifadesiyle Cevdet ve Memduh Paşaların odadaki oturuş vaziyetine dair yazdıklarında biraz fark görülüyor.

⁵⁸ Cevdet Paşa yemekten sonra sofanın cenub-ı şarkisindeki kısımda oturduğunu biraz yukarıda yazdıktan sonra burada da merdivenden sırtında kaputla bir zabıtın çıkıp kendilerine doğru geldiğini beyan ediyor. Şu halde içtima ihtimali camkânla bölünmüş olan küçük salonda yapılmakta idi. Diğer me-

paşa) diyerek süratle yürüdü, herkesi hayret bürüdü; bir soytarı herif tuhaflık edecek sandım; halbuki Raşid paşanın hizasına gelir gelmez elindeki ruvelverî Avni paşanın sinesine çaktı; hane sahibi Midhat paşa, Rıza paşa ile birlikte hemen harem kapısından içeri savuştukları sırada Şerif Hüseyin paşa ile Yusuf paşa da yanlarındaki odaya girerlerken kulları da onlar ile beraber odaya girdim; o sırada selâmlık nerdibanından sofaya doğru bir kalabalık çıkmakta iken havluda dahi tabanca sesleri işitiliyordu; sofada dahi gürültü büyüdü; bir heyet-i isyaniyye meclisi basmış olmak zannından başka hatırlara bir şey gelmiyordu.

“O sırada Şerif Hüseyin paşa ile Yusuf paşa birer tarafa savuşmuş olduklarından kulları dahi ol odanın diğer kapısından çıktım; meğer sofanın kiler merdiveni başına varmışım; hademeden bir güruh müsellağ oldukları halde bu kapıyı tutmuş olduklarından kullarına mümaneat kaydında bulundular; geride ise ruvelver kurşunları işlemekte olduğundan heriflere ne yapıyorsunuz, beni yabancı mı zannediyorsunuz dedim; hele içlerinden birini tanıdım ve anın vasıtasıyla nerdibandandan aşağı indiğimde kendi uşağıma tesadüf ettim ki hep ağalar silaha sarıldıkları sırada o dahi bir bıçak bulup hal-i tahaffuzîde duruyordu; keyfiyeti andan sordum, yukarıda, havluda tabancalar atılıyor ne olduğunu anlayamadık dedi; orada bir küçük ve izbe oda vardı, oraya girdim ve uşaktan bıçağı alıp kapının önünde durdum ve tahkik-ı hâl için uşağı, avluya doğru bak dışarıda ne makule adamlar var dedim.

“Ol gece merhum Kenan beğın Koska'daki konağında kalacak olduğumdan arabacı oradan kullarına fener getürmüş ve havludan içeriye girerken uşağı tesadüf etmiş; uşak geldi haydi çabuk gidelim dedi, havlunun ahvalini sordum kimseler yok dedi. Meğer ki yukarıdan ruvelver sesi işitildiği gibi Midhat paşanın kahvecisi etraftan işitilsin de imdada gelsinler deyu havaya kubur sıkmakta olduğu sonradan tahkik olundu. O sırada yukarıdaki sofada halâ kurşunlar vızırıyordu; bu cihetle aşağıda bulunanlar halâ yukarıyı bir kalabalık basmış zannediyorlardı; yalnız Çerkes Hasan

hazlarda burası bahçeye bakan oda olarak gösteriliyor. Cevdet Paşa da mâruzatının daha aşağısında Hüseyin Avni Paşanın yaralı olarak içtima odasından büyük sofaya çıktığını yazmaktadır.

olduğu kimsenin hatırına gelmiyordu.

“Hemen uşak ve fener getiren arabacı ile birlikte ve bıçak dahi yanımızda olduğu halde havluya çıktık, meğer Yusuf paşa bir arabanın altına girip saklanmış; bizi görünce meydana çıktı ve hemen savuşup gitti. Kulları dahi sokağa çıkıp işin ne olduğunu anlamağa çalışır iken Koska'daki asker karakolundan (Hasan paşa karakolu) kol geldi; konağa girdi; kulları dahi avdete lüzum gördüm ve keyfiyeti öğrendim.

“Şöyle ki berveç-i bâla Midhat paşa ile Rıza paşa harem dairesine ve Şerif Hüseyin paşa ve Yusuf paşa ile kulları selâmlık tarafına savuştuğumuzda Avni paşa ağır yerinden yaralanmış olduğu halde yanında ruvelveri olup galiba davranmak üzere çabalanmakta imiş ki Çerkes Hasan anın üzerine doğru yürüyünce Kayseri'li Ahmed paşa Çerkes Hasanın arkasından yakalayıp kollarını tutmuş, Rüştü paşa dahi üst taraftan kalkıp anların arkasından dolaşak Raşid paşanın yanındaki kapıdan içeri taraftaki odaya girmiş, Hâlet paşa dahi ol odanın diğer kapısından girip Rüştü paşa ile birleşmiş; çerkes Hasan ise sağ elindeki kama ile Kayseri'linin kulaklarını yırtmakta iken Avni paşa can havliyle yerinden sıçrayıp ve büyük sofaya çıkıp düşmüş ise de Çerkes Hasan avını kaçırmış avcı gibi kendüsünü silkip Kayseri'linin dahi tab-ü-tüvanı kesilmekle beraber bırakıp o dahi yanındaki kapıdan Rüştü paşanın bulunduğu odaya girmiş. Çerkes Hasan ise, büyük sofaya çıkıp Avni paşaya bir iki kurşun sıktığına kanaat edemeyip kama ile karnını yarmış ve çok yerlerini pare pare etmiş ve bâdehû sofanın salif-üz-zikr belalı cenahına geldikte görmüş ki Raşid paşa hâlâ sandalyası üzerinde oturuyor, başına bir kurşun sıkmış, asla kımıldanmamış olduğuna nazaran daha evvel korkusundan can vermiş olduğu anlaşılmış iken ihtiyaten kama ile boğazını açmış ve bâdehû ol kapıya hücum ile zorlayıp açmağa çalışmış ise de Rüştü paşa soba demiri ile kapının aralığından vurarak defettikte Çerkes Hasan, odanın diğer kapısına hücum etmiş ise de o kapıyı da Hâlet paşa muhafaza etmiş. Çerkes Hasan Rüştü paşaya, sen bu milletin babasısın, Rıza paşa da velinimettir; size birşey yapmam, lâkin Kayseri'liyi bana verin dedikte, Rüştü paşa (olmaz evlâdım, sen şimdi hiddetlisin savuş git) demekle Çerkes Hasan kapılara kurşun sıkmakta ve zorlayıp kapıları açmağa çalışmakta iken Midhat paşanın Ahmed ağa

namında uşağı yatağan bıçağı ile Çerkes Hasan'ın arkasına vurmuş ise de meşk ve melekesi olmadığından gereği gibi kestirememiş, Hasan ise derhal anı da kurşun ile yere sermiş; lâkin o sırada asâkir-i şâhâne yetişerek Hasan'ı mecrûhan ahz ile aşağı indirirlerken çizmesinde mahfi olan bir ruvelveri çıkarıp uğuruna gelen bir zabiti dahi telef etmiş. Buraları kullarınca müşahed olmayıp mesmûat kabilindedir; fakat Rüştü ve Midhat ve Rıza paşalar haremın alt katındaki bir odada oldukları haber verilmekle ol zabitin (Bahriye yaveri Şükrü beğın) nâşı yanından ve akan kanların hasıl ettiği göller içinden geçerek gidip onlar ile görüş-tüm ve bilistizan Kenan bey konağına gittim; bâdehû efvâh-i nâsta türlü havadis münteşir olduğu sırada maktûllerin familyalarından dahi, vak'adan iki gün evvel Çerkes Hasan, Rıza paşanın konağına⁵⁹ gitmiş ve müteakiben Rıza paşa beş çiftesini hazırlatmağa başlamışmı; yani seraskerliğe hazırlanmış gibi sözler⁶⁰ işitildiği mâruzdır.

7 Zilkade sene 1309
22 Mayıs sene 1308

Kulları
Cevdet

VESİKA III

Abdülhamid'in iradesi üzerine Çerkes Hasan'ın, Midhat paşa konağı vak'asında orada bulunan Midhat paşa merhumun eski uşaklarından Arabkirli Mehmed'in de 8 Haziran 1308 (1892 M) tarihinde bu vak'a hakkında ifadesi alınmıştır. Bunun ifadesinde vak'anın bazı mübhem ve karışık yerlerini aydınlatan malûmat olması sebebiyle aynen buraya alıyorum. Vak'a zamanında yirmi beş yaşlarında olan Mehmed'in sözleri hadiseye dair yazılan diğer eserlerle karşılaştırılacak olursa ifadesinin çoğunun doğru olduğu görülür.

Sual: 1 — İsminiz ve memleketiniz ve pederinizin ismi?

Cevap: 1 — İsmim Mehmed, memleketim Arabkir, pederimin ismi Hüseyin.

⁵⁹ *Ibnülemin* üstadımızın Cevdet Paşanın evrakı arasında tesadüf ettikleri arıza müsveddesinde konağına yerine *yaltısına* yazılmıştır.

⁶⁰ Abdülhamid'e takdim edilen arızada bulunmayan aşağıdaki kayıt müsveddede üzeri çizilmiş olarak varmış: «İşitildiği gibi akîb-ı vak'ada Rıza Paşanın saraylı haremî dahi Çerkes Hasan'ın elleri nurdan kopsun ne iyi etmiş olduğu» *Son Sadr-ı âzamlar S. 575.*

Sual: 2 — San'atınız ve meşguliyetiniz nedir ve mahall-i ikametiniz nerededir ?

Cevap: 2 — Şimdi boştayım, Unkapanında Salih paşa mahallesinde sâkinim.

Sual: 3 — Sinniniz kaçtır ?

Cevap: 3 — Kırk yaşında kadar varım.

Sual: 4 — Memleketinizden çıkalı ne kadar oldu ?

Cevap: 4 — Yirmi, yirmi beş sene kadar oldu.

Sual: 5 — Evvelâ İstanbul'a geldiğinizde ne yaptınız ?

Cevap: — Kırım Han'larından Mirza Said Paşanın yanına girdim ⁶¹.

Sual: 6 — Orada ne kadar bulundunuz ?

Cevap: 6 — Vefatına değin yani on sene bulundum.

Sual: 7 — Sonra kimin yanına girdiniz ?

Cevap: 7 — Trabzon Defterdarı Emin efendinin yanına girip dört sene kadar bulundum; sonra Midhat paşanın ilk sedare-tinde anın yanına kapıldım, ol vakit bir sene kadar hizmet ettim; paşa Selanik'e gittiği vakit beni üçyüz elli kuruşla inhisar'a hademelîğe koydu, lağv olacağına yakın kur'am çıktı bedel vermek için memlekete gittiğim o sırada yerime adam tayin ettiler; olvakittenberi açıkta kaldım.

Sual: 8 — Ne ile geçinirdiniz ?

Cevap: 8 — Familyamın bir dükkânı var, anın iradiyle ve Adliyede şunun, bunun işini ücretle görerek istihsal-i maişet ederim.

Sual: 9 — Okumak yazmak bilür misiniz :

Cevap: 9 — Hayır.

Sual: 10 — Midhat paşanın yanından çıktıktan sonra konağa gidip gelir miydiniz ?

⁶¹ Mirza Said Paşa Kırım Han zedelerinden olup ordudan yetişmiş valiliklerde bulunmuş 1277 H. 1860 M. de Vidin valiliğinden sonra tekaüd edilmiş ve 1287 Zilkadesinde (1813) İstanbul'da vefat etmiştir. Bütün valiliklerini Rumeli-de geçirdiği için o tarafın ahvaline tam vukufu vardı.

Cevap: 10 — Haftada bir, üç günde bir, iki günde bir gidip kalur idim.

Sual: 11 — Çerkes Hasan gecesi orada mı idiniz? orada idiyseniz vukuatı gördüğünüz gibi beyan ediniz?

Cevap: 11 — Ol günü akşam ezanı oraya gittim, paşalar saat onbirde mi onbirbuçukda mı (alaturka) oraya toplanmışlar ve yemek yemişler. Ağalar yemek yiyorlardı; hatta ben sofrada yer bulamadım da kilerden bir az bir şey buldum, yaverler ayrı yemişler.

Sual: 12 — Midhat paşanın konağında her akşam böyle kalabalık bulunması bittabi mümkün olamayacağından o akşamki kalabalığa yemek yetiştirilmiş olmasına nazaran bunun evvelce kargir olduğuna delâlet etmez mi?

Cevap: 12 — Evet zannım da öyledir; elbet bunlara haber gönderilmiş de gelmişler ve me'külat da ana göre hazırlanmış.

Sual: 13 — Paşalar yemekten sonra ne yaptılar?

Cevap: 13 — Yemekten sonra selamlık dairesinin üst katında büyük odada toplandılar ve kapıyı kapadılar ve ağalar aşağıda yemek yerken yukarıda paşalara hizmet için mütercimim ağasıyla Midhat paşanın ağalarından birini nöbetçi bıraktılar; mevcut bulunanlar Mütercim paşa ve Hüseyin Avni paşa ve Hariciye Nazırı Raşid paşa ve Kayseri'li Ahmed paşa ve Cevdet paşa ve daha isimleri hatırıma gelmeyenler olmak ihtimali vardır ve meclisin kâtibi sıfatıyla Amedci Girit'te bulunan Mahmud paşa ve mektubcu dahi şimdi Sivas valisi bulunan Memduh bey idi ⁶².

Sual: 14 — Çerkes Hasan bey saat kaçta geldi ve ne yaptı?

Cevap: 14 — Çerkes Hasan bey gece saat iki buçuk, üç sularında sürücü beygiriyle geldi, doğru ikinci katta bulunan tütüncü başı odasına gidip oturmuş ve orada bulunan ağalar, Hasan bey hayır ola deyu sual etmişler; o da yarın Bağdad'a gidiyorum serasker kaymakamı Redif paşa beni çağırılmış gittim, kendisini gördüm ve harcirahımı verdikten sonra serasker paşa

⁶² Mahmud Paşa, Nafia nazırı iken vefat etmiş olan Mahmud Celâleddin paşa olup mektupçu Memduh bey de Sivas, Ankara valiliklerinde bulunup sonra Dahiliye nazırı olan Mehmed Memduh Paşa merhumdur.

Çerkez Hasan

seni gitmeden görmek istiyor demesiyle yalya gittim; Hüseyin Avni paşanın burada mecliste olduğunu haber aldım geldim göreceğim. Sonra serasker paşanın ağası Raşid ağa dahi şimdi meclis var içeri giremem, abdeste filan çıktığı vakit söylerim demiş; Hasan bey de sofada dolaşıyormuş, sonra nasılsa bir aralık üst kata çıkmış, mütercimın ağası Salim ağa meclis odası kapısının önünde kanapede uyuya kalmış ve Midhat paşanın ağası Yusuf ağa da karlığa su doldurmak için kilere gitmiş olduğundan kapıyı açmış, içeriye girmiş. Onun üzerine tabanca sesleri işittik; hatta bundan evvel çerkes Hasan bey üst kat salonuna çıkmış ve usul ile meclis odası kapısını aralık edip bakmakta iken mütercimın ağası, aman çekil görürler de sonra bize tekdir gelir demiş ve kapıyı kapatmış imiş, andan sonra Hasan bey, arzettiğim veçhile içeri girmiş ve yukarıda silah sesi işitilince herkes birbirine karıştı; ben alt katta kahve ocağında idim; oradan ikinci kata çıktım, baktım ki üçüncü katın merdivenine yaverler, ağalar, çavuşlar toplanmışlar, yukarı çıkamıyorlar, bağırıyorlar ve kimisi yukarı çıkmayın vurur diyorlar idi. Yaverlerin bellerinde kılıçları var idi, amma yukarı çıkamıyorlardı, çavuşların tüfenkleri var mı idi yok mu idi bilmiyorum; o sırada Midhat paşanın ağası Ahmed ağa yukarı gidip çerkes Hasan beği arkadan kucaklamış; fakat Hasan bey ruvelverle bir gözünden vurup öldürmüş ve orada o gece işittiğime göre evvelâ Hüseyin Avni paşayı, *davranma serasker* diyerek göğsünden vurmuş; Hüseyin Avni paşa sürünecek dışarı salona çıkmış; Hasan bey, üzerine hücum edip kama ile bir çok yerinden urmuş, sonra odaya avdet etmiş ve sandalyede şaşırıp kalmış olan hariciye nazırı Raşid paşayı sol memesinden kurşun ile vurup öldürmüş. O sırada Kayseri'li Ahmed paşa Hasan beği tutmak istemiş. Anın da kama ile kulağından vurması üzerine Kayseri'li Ahmed paşa savuşmuş. Bunun üzerine Hasan bey, odadaki avizeyi sandalye ile vurup kırarak yanmakta olan mumlar düşüp perdeleri tutuşdurmuş ve Midhat paşa ve mütercim ve sair mevcut olan paşalar yanındaki odaya girip kapının arkasına kanape ve sandalyeler tıkamışlar. Hasan bey kapıyı kama ile delmeğe çalışmış içerden mütercim, yapma evlâdım ihtiyarlığımıza hürmet et demiş; o da korkma sen, millet babası'n sana bir şey yapmam demiş. Ol esnada serasker kapısından bir Yüzbaşı kumandasında bir bölük asker gelip kapıdan girince mevcut olan bahçe içinde Yüzbaşı'nın

emriyle birden ateş ettiler ; ve kurşunlar da kârgir kısma isabet ettiği gibi ahşap kısmına da isabet edip bazısı tavanlara girmiş. Askerin bu ateşinden herkes korktu. Ben de ol vakit kahve ocağında peykenin altına saklandım ; askerin ateş etmesini müteakip taburun Binbaşısı yetişip Yüzbaşuya, anlamadan ateş emrini nasıl veriyorsun ? deyu söyledi ve askeri tertip ile içeri aldı ve yirmi nefere kadar süngü takdırdı ve yukarı çıkardı. Hasan Bey, askeri görünce ben askere silah atmam diyerek elindeki ruvelveri verip teslim olmuş ve paşalar da odadan, *aman Hasan Beyi vurmayın sağ tutun* deyu bağırdıklarını işittim. Hasan Bey süngü ile yaralanmıştı ; fakat teslim olmazdan evvel mi, sonra mı bilmiyorum ; ancak Hasan Beği, asker elinde silâh olmadığı halde aşağı indirirlerken Bahriyeli yaver Şükrü Bey, kılıçla üzerine mi varmış, yahut bir fena söz mü söylemiş, Hasan Bey, çizmesinin koncunda saklamış olduğu ruvelveri çıkarıp vurmuş ve Şükrü Bey aşağı yuvarlanıp vefat etti. Andan sonra Hasan Beği orta katın meydanına götürdüler ; ol vakit ben baktım ; Hasan Beyde dışarıdan yara eseri görülmüyordu ; fakat bir eli üzerinde dayanmış ıztırap halinde duruyordu. Hasan Bey tutulduktan sonra ol vakit zabtiye nazırı olup hanesi Lâleli'de bulunan Sabri Paşa geldi ve Midhat Paşa ve sair paşalar da Hasan Beğin etrafında buldukları halde zabtiye nazırı şifâhen, seni kim teşvik etti ? Bunu niçin yaptın ? deyu ifadesini sordu. Hasan Bey de, o benim bileceğim iş dedi ; sonra Hasan Beği alıp serasker kapısına götürdüler ve cenazeleri de kaldırıp serasker kapısına götürdüler ; fakat konakta yıkanmadı nerede yıkandıklarını bilmem.

Sual: 15 — Redif paşa serasker kaymakamı olduğunu beyan ettin ; vukuatı takiben konağa geldi mi ?

Cevap: 15 — Her ne kadar hanesi İstanbul'da olduğunu bilür isem de o gece sabaha kadar oraya geldiğini görmedim ?

Sual: 16 — Damad Mahmud paşa orada mı idi ?

Cevap: 16 — Vakit geçmiş ; kat'i surette hatırımda değildir ; fakat bunun tahkiki pek kolaydır.

Sual: 17 — Midhat paşanın konağının yerini tarif ettin, mezkûr konağa yakın zabtiye karakolları var ; oradan kimse gelmedi mi ?

Cevap: 17 — O civarda kâin Hasan paşa karakolundan bir

yüzbaşı ile bir kaç zabtiye, asker yetişmeden evvel geldiler ve yüzbaşı, Hasan beği tutmak üzere yukarı çıktığında, Hasan bey, kurşun ile bacağından, kaba etinden cerhetti.

Sual: 18 — Gerek Hasan paşa karakoluna ve gerek serasker kapısına kim haber verdi ?

Cevap: 18 — O karışıklık esnasında kim haber götürdüğünü bilmem, inceden inceye tahkikat icra olunursa belki meydana çıkar.

Sual 19 — Mesmuata göre orada bulunan adamlardan biri, Hasan bey yukarıda bulunduğu sırada bahçeye çıkıp havaya doğru ruvelver sıkmakta imiş, bu kimdir ve ne için böyle silahın lâzım olduğu bir zamanda boş yere silah atmış⁶³.

Cevap: 19 — Midhat paşanın tütüncü başısı Elmas ağa o gece orta katta olup bahçe zemininden iki arşın kadar yüksek olan tütüncü odasından bahçeye çıkmış; ben o sırada kahve ocağında idim ve kahve ocağının bahçe zemininde hem kapısı ve hem penceresi vardır. Elmas ağa, yukarıda silah patırdısı olup herkes merdivene toplandığı esnada bahçeye çıkıp üç, dört el ruvelver attı; ben de kahve ocağının penceresinden gördüm; ne yapıyorsun dedikleri vakit işitsinler de gelsinler diye attım dediğini işittim, fakat asıl maksadı ne idi bilmem.

Sual: 20 — Elmas ağa evvelâ yukarı çıkıp ne olduğunu anlamış olması lâzımgelir ki bunu yapsun; madem ki yukarı çıkmıştır (çıkamamıştır) o halde boş yere silâhını istimal etmemesi lâzım gelmez mi idi ?

Cevap: 20 — Bu sualiniz doğru; fakat bunu ne için yaptığını bilmem.

Sual: 21 — Bu adam nereli idi ve şimdi nerededir ve ol vakit kaç yaşında idi ?

Cevap: 21 — Elmas ağa arnavud olup zannıma göre Yanya taraflarından idi; ol vakit kırk beş yaşında vardı. Bundan evvel bir hizmet bulmak üzere Gelibolu taraflarına gitmiş ve bundan bir buçuk sene kadar evvel orada vefat ettiğini işittim.

⁶³ Bu sualdeki (mesmuata göre) sözü, Cevdet Paşanın Çerkes Hasan vakasına dair yazdığı arızasındaki ifadesi dolayısıyla. Çünkü Cevdet Paşa, aşağıda uşaklardan birinin havaya silâh attığını söylemiştir. Her ikisinin ifadesi arasında onaltı gün kadar bir fark vardır. Cevdet Paşanın yazdığı daha evveldir.

Sual: 22 — Tütüncü Elmas ağa ruvelveri nereden bulmuş, her vakit taşır mıydı?.

Cevap: 22 — Nereden aldığını bilmem ve taşıdığını da bilmem.

Sual: 23 — Zaptolunan işbu ifadatınızdan bu vukuatın sûret-i cereyanında hikmete mugayir bir çok ahval müşahede olunuyor; senin aklın başında bir adam olduğunu görüyoruz; mugayir-i akl-ü-hikmet olan hususatı sana beyan edelim de güzelce mülâhaza edip bu vukuatın künh-ü-hakikatini belki tayin edebilirsin. *Evvelâ*, Çerkes Hasan bey, o gün hapishaneden çıktığı halde ve kendüsi kolağası rütbesinde olduğu halde gece vakti seraskeri görmek istemesi gayr-i tabii bulunduğu halde Midhat Paşanın Yusuf ağası ve mütercimim Salim ağası Hasan beği yukarıdaki salona bırakmalarını lâzımgelirdi. *Sâniyen* o gece bulunan vükelanın ekserisinin maiyyetinde müteaddit yaverler bulunduğu gibi çavuşlar da vardı ve çavuşların da tüfenkli olması emr-i tabii olduğundan Hasan beye bu kadar meydan vermemeleri iktiza ederdi. *Sâlisen* o gece orada yirmi, otuz ağa mevcut idi; bunlar da yaverlerle beraber hareket etmiş olsalardı vukuatın tevessuuna mâni olabilirdi; alehusus silahşör bir kavme mensup olan Elmas ağa yukarı çıktığı halde ruvelverini isimal etmedi ve kendisini korkak ad etmek iktiza etse orada bulunan kalabalık içinde elbet cesur bildiği bir adam olmalı idi; ana silâhını vermek iktiza ederdi; bunu yapmayıp havaya silah atması şâyân-ı taaccübtür; *Râbian*, imdat için gelen bir bölük askerinin kapıdan içeri girer girmez ve kimi vurmak iktiza ettiğini anlamaksızın ateş etmesi orada bulunan adamların kâffesini telef etmek için ateş ettiği anlaşılıyor ve hususiyle bu ateş ile konak tutuşabilirdi. Bu ahval-i garibe daire-sinde cereyan eden vukuatın mürettep olduğunu îma eder ve bu tertip de iki kısma münkasem olabilir; bir kısmı orada bulunan adamların kâffesini gelmiş olan bölük telef etmek istemiş; ikinci kısmı, Hasan beğe bazı adamların telefine meydan verilmiş olduğu istidlal olunuyor. Ve bunların ikisi de doğru olmak ihtimali vardır; senin bu baktaki mütalean nedir?.

Cevap: 23 — Bu mülâhazat doğrudur; bu hallerin akıl ve hikmete mugayir olduğunu ben de tasdik ederim; ben de halâ taaccüb etmekteyim; fakat künh-ü-hakikati ne olduğunu bilmiyo-

rum; eğer efendimiz ferman buyurur ise yavaş yavaş ol vakit orada bulunan vükela ağalarının sağ kalanlarından tahkik edebilirim.

8 Haziran sene 308

Mühür

Esseyid Mehmed

1293

* * *

Gerek Çerkes Hasan'ın ve gerek bu Arabkirli Mehmed'in istintaklarında sorulan suallerden anlaşıldığına göre vak'anın mürettep olduğu zannedilmiş ve onda ısrar olunmuştur; bu hususta Tayyar paşa zan altında olduğu gibi Redif ve damad Mahmud paşalardan da şüphe edilmiştir; bunlardan başka Yusuf İzzettin efendinin de ismi söylenmiş ise de hakikatı bilinmemiştir; hadise ister mürettep ve isterse bizzat Hasan'ın kendi hareketi olsun Hüseyin Avni paşanın ölümü İstanbulda, başta vükelâ olarak herkesi memnun etmiş gibirdir.
